

TIP FAKÜLTELERİNDE KADAVRA EKSİKLİĞİ VE ÜNİVERSİTELERİN AÇTIKLARI KADAVRA ALIM İHALELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

DEFICIENCY OF CADAVERS IN MEDICAL FACULTIES AND AN EVALUATION ON THE AUCTIONS FOR THE PURCHASE OF CADAVERES OPENED BY UNIVERSITIES

Araştırma Makalesi
Çağatay ŞAHİN*

ÖZ

Tıp tarihinde modern zamanlara dek hep bir sorun olarak süregelen kadavra temini, günümüzde kişinin kendi bedenini ölümü öncesi veya yakınlarının kişinin ölümü sonrası bu bedeni bilimsel amaçlı kullanım için bağışlaması yoluyla çözülmektedir. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti'nde yetersiz bağış sayısı, mevcut kadavra sayısının tıp fakültelerindeki anatomi eğitimi için yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Bu duruma kimsesiz yurttaşlara ait cenazelerin bilimsel amaçlı araştırmalarda kullanılmak amacıyla üniversitelere teslim edilmemesi de eklenince anatomi eğitimi için sorun kronik bir hal almıştır. Bu sorunu çözmek amacıyla 2014 yılında torba yasada yapılan bir değişiklikle yurtdışından kadavra getirilebilmesinin önü açılmıştır. Bu tarihten itibaren insan bedeni ülkemizdeki şirketler açısından satışa konu bir mal statüsünde ihale konusu olmaktadır. Bir diğer ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının bedenleri bir ivazlı tasarrufun konusu olamamaktadır; ancak yurtdışından ithal edilen kadvralar bu ihalelerde belirli bir değer karşılığı tasarruf konusu olmaktadır. Tıp ve hukuk disiplinlerine ilişkin böyle bir çalışma bu doğrultuda gerçekleşen kadavra ihalelerinde bu somut duruma dair metalaşma ekseninde bir tartışma yürütmeyi planlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anatomi, Ölüm, Kadavra, İhale, Metalaştırma.

¹ Bu çalışma 26-28 Kasım 2019 tarihlerinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)'nde düzenlenen XVI. Türkiye Sosyal Bilimler Derneği (TSBD) Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde yazar tarafından sunulan “*Metalaştırma Bağlamında Türkiye’de Kadavra Ticareti*” başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir.

DOI: 10.32957/hacettepehdf.1169615

Makalenin Geliş Tarihi: 1.09.2022

Makalenin Kabul Tarihi : 17.10.2022

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı.

E-posta: cagataysahin@hacettepe.edu.tr

ORCID: [0000-0002-6184-5053](https://orcid.org/0000-0002-6184-5053)

Bu makale Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

ABSTRACT

The supply of cadavers, which has always been a problem in the history of medicine until modern times, is now solved by donating one's own body before death or donating the body for scientific use after death by the deceased's relatives. However, the inadequate number of donations in the Republic of Turkey causes the current number of cadavers to be insufficient for anatomy education in medical faculties. In addition, because of the fact that the dead bodies of orphans are not delivered to universities for use in scientific research, a chronic problem has arisen for anatomy education. In order to solve this problem, an amendment to the bag bill in 2014 paved the way for cadavers to be brought from abroad. As of this date, the human body has been a subject to tender for companies in our country as a saleable commodity. In other words, the dead bodies of the citizens of the Republic of Turkey cannot be the subject of onerous transactions, but cadavers imported from abroad can be the subject to legal transactions for a certain value in these tenders. Such study on the disciplines of both medicine and law plans to conduct a discussion about this current situation in the cadaver tenders held in this said direction on the commodification axis.

Keywords: Anatomy, Death, Cadaver, Tender, Commodification

GİRİŞ

“Hic lobus est ubi mors gaudet succurere vitae.”²

Tıp eğitimi ve anatomi öğreniminde temel bir gereksinim olan kadavranın anatomistlere ve anatomi alanında çalışacak bilim insanlarına temini konusunda yaşanan problemler geçmişten günümüze büyük bir sorun teşkil etmiştir. Bu sorun Avrupa ülkelerinde ve ABD’de yüksek bağış oranı sayesinde büyük oranda aşılmış iken Türkiye’de bu durum halen çözüme kavuşturulamamıştır. Ülkemizde tıp fakültelerinin sayısının artmasıyla birlikte kadavra bağışındaki yetersizlik ve kimsesizlere ait cesetlerin üniversitelere teslim edilmemesi ise kadavra ihtiyacına dair yaşanan problemlerin dramatik bir hal almasına yol açmıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla son on yıl içerisinde kadavra teminine ilişkin mevzuatta birtakım yasal değişikliklere başvurularak sorun bertaraf edilmeye çalışılmış; ancak talebin karşılanamaması sonucunda kadavra ya da kadavra parçasına ihtiyacı olan fakültelerin yurtdışından kadavra alımı yapabileceği ve üniversitelerin kadavra ihtiyaçlarını bu yolla giderebileceği hükme bağlanmıştır. Yasal olarak önünün açılmasıyla birlikte bu amaçla yapılmaya başlanan ihaleler sonucunda tıp ve biyomedikal alanlarında iştilal eden şirketler, üniversiteler tarafından açılan ihalelere girerek fakültelere yurtdışından getirdikleri kadvraları

² “Burası, ölümün yaşamın yardımına koştuktan memnuniyet duyduğu yerdir.”. Bologna’da bulunan anatomi tiyatrosunun üzerindeki yazı.

tedarik etmeye başlamış ve söz konusu şirketlere piyasada yenileri eklenmiştir. Bir diğer deyişle yasal prosedürün yerine getirilememesi sonucu üniversitelere gerekli sayıda kadvranın temin edilememesi son çare olarak yurtdışından getirilen kadvraların fakültelere ihale yoluyla alınmasına neden olmuş bulunmaktadır.

Ülkemize yurtdışından kadvra getirilmesi süreci bununla da kalmayarak kadvra sağlayan bazı şirketlerin söz konusu kadvralar üzerinde kira sözleşmesi yapabildikleri ve bazı bilim insanlarına saatlik ücret üzerinden kadvra tahsisi yapabileceklerini açıkladıkları bir aşamaya doğru ilerlemiştir. Bununla birlikte kadvranın hukuken bir eşya ya da mal olamayacağı doktrinde ifade edilmesine karşın somut durumda bu şirketlerin elindeki bir insan bedeninin alıcılara arzında fiyat aralığı, yıllık ithal adedi veya bu bedenler üzerindeki hukuki tasarruf biçimleri büyük oranda belirlenmiş bulunmaktadır. İhaleler yoluyla kadvraların ülkemizde böyle bir metalaşma sürecine dahil olması doğrultusunda teorik alan ile pratiğin çatışması çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde tıp tarihi boyunca anatomi alanında gereken kadvra teminindeki eksikliklere yer verilecektir. İkinci bölüm ise ölenin yasal durumunun ve kadvra bağışının Türk hukukundaki yerine büyük oranda odaklanacaktır. Bu bölümün ardından sağlık ve tıp alanındaki metalaşmanın boyutları üzerinde durularak, ihale usulüyle kadvra teminine ilişkin somut örneklerle kapsamlı bir inceleme yapılacaktır.

I. TIP FAKÜLTELERİNDE KADVRA EKSİKLİĞİ SORUNU

A. Tıp Tarihinde Bir Sorun Olarak Kadvra Eksikliği

Tıbbi araştırmalarda bilim emekçilerinin kadvralara ulaşma ve onlar üzerinde bilimsel çalışma yapma hususunda yaşadığı problemler, yakın zamana dek tüm dünyada süregelmiştir. Tarihsel süreçte insan onuruna veya mahremiyete duyulan saygı sebebiyle beden ve ten konusundaki yaygın inanış, dinsel ve kültürel kodlar sebebiyle toplumlar arasında her zaman beden bütünlüğünün korunması yönünde olmuştur. Anatomik araştırmaların başladığı Eski Hindistan ve Çin'in ardından Mısır'da M.Ö. 300 dolaylarında Kral I. Ptolemy'nin insan bedenlerine dair araştırma yapılması amacıyla infaz sonrası idam mahkumlarının bedenlerinin parçalara ayrılması konusunda hekimlere verdiği diseksiyon (*doku ya da yapıların vücuttan çıkartılması, teşrih*) izni, anatomi bilimi bakımından dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber anatomik alanda kayda değer çalışmaların yapıldığı Antik Yunan'da Hipokrat tarafından yazılan "*Corpus Hippocraticum*"da anatomik bilgiye ilişkin bölümler

bulunmaktadır. Aristoteles (M.Ö. 384-322)'in de anatomi alanında çoğunlukla hayvan bedenleri üzerinden anatomik çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Bu kapsamda Antik Yunan'da halka açık biçimde bir kısmı mahkûmlar olmak üzere yüzlerce insan üzerinde diseksiyon yapan ve anatomi biliminin kurucularından kabul edilen cerrah Herophilos (M.Ö. 330-260) ve Erasistratos (M.Ö. 304-250) da kadavralar üzerindeki çalışmalarıyla anatomi alanında çığır açmış kimseler arasındadır. Buna karşın dinsel anlayışın egemen olduğu çağlar boyunca yaşamın kutsallığı tezinden³ hareketle ölü beden dokunulmazlığı meselesi, kadavralara yasal yolla ulaşılmasında pek çok sorun doğurmuş ve yaşanan problemlerin yanında illegal yollardan kadavraya ulaşma arayışları da her zaman varlığını sürdürmüştür. Bu konuda yakın tarihten çarpıcı bir örnek de kilisenin karşı olmasından ötürü kadavra bağışının olmaması ve sorunu aşabilmek için XIX. yüzyılda İngiltere'de ve İskoçya'da sayıları hızla artan anatomi okullarındaki anatomistlerin insan bedenlerinden alınmış bir uzvu laboratuvarlara getiren kimselere para ödemeleri ve bundan dolayı ceset hırsızlığının artmasıdır⁴.

Dini otoriteler tarafından kutsal olduğu kabul edilen insan bedeninin bu amaçla kullanımının engellenmesi nedeniyle kadavra temininde yaşanan problemler, anatomistlerin mezarkazıcılardan kadavra almaları olmak üzere birçok yasadışı yola başvurmaya neden olmuştur. Bu hususta 1315 yılında Bologna kentinde "*Anatomia Mundini*" metninin yazarı Mondino de Luzzi tarafından yapılan halka açık ilk insan diseksiyonu anatominin tıp bilimi içerisinde temel alan olarak kabul edilmesini başlatan olaylardan biri olarak kabul edilmektedir. İnsan teşrihinin yasak olduğu İslam dünyasının aksine o dönemki İtalyan kent devletlerinin başını çektiği Batı tıbbının bu alandaki dönüm noktalarından biri 1482 yılında Papa IV. Sixtus'un, infazı gerçekleşen bir suçlunun Hristiyanlığa uygun şekilde defin işlemlerinin yapılması koşuluyla teşrihinde dinen engel olmadığına dönük açıklamasıdır⁵. Bu açıklamanın ardından Padua Üniversitesi anatomistlerinden "*De Fabrica Corporis Humani*" eserinin de

³ Yaşamın kutsallığı tezi, kişinin kendi iradesi dahil hiçbir iradenin kişiyi yaşama hakkından vazgeçiremeyeceği fikrinden hareket etmektedir ve kimsenin yaşam üzerinde tasarrufunun mümkün olmaması fikrinin kabulü üzerinden modern hukuk düzenini etkilemiştir. Bununla birlikte Aydınlanma dönemiyle yaşamın niteliği tezi ağırlık kazanmış ve yaşamın katlanılamaz olduğu durumlarda bu yaşamdan vazgeçme hakkının olduğu ifade edilerek kişinin kendi bedeni ve ölümü üzerinde hak sahipliği, devletlerin bu konudaki hükümlerine ve toplumların hakim değer yargılarına karşı savunulmuştur. İNCEOĞLU, Sibel, **Ölme Hakkı (Ötanazi)**, 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 249-250.

⁴ ROACH, Mary, **Kaskatı Kadavraların İlginc Hikayesi**, (çev. N. Mavi), Sespa Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 30-32.

⁵ PORTER, Roy, **Kan Revan İçinde Tıbbın Kısa Tarihi**, (çev. G. Koca), Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 66-69.

yazarı olan Flaman asıllı Andreas Vesalius (1514-1564)'un anatomi alanındaki çalışmaları Aydınlanma çağına dek yol gösterici olmuştur. Hayvan bedenlerinden edinilen bilgilerle eserlerini yazan Romalı hekim Cladius Galenos (Galen) (129-216)'in tezlerine karşı çıkan Vaselius, tıp öğrencilerine kadavra üzerinde gerçekleştirdiği kas, sinir ile iç organlar üzerindeki diseksiyonlarla dersler vererek insan vücudunun keşfedilmesine yönelik bulguları ilk elden yapılan gözlemleriyle arttırmıştır⁶.

Bu alanda adı anılması gereken bir önemli isim de anatomi tarihinde de önemli bir yeri bulunan Leonardo Da Vinci (1452-1519)'dir. Da Vinci'nin ünlü Rönesans anatomistlerinden Marcancio Della Tore ile birlikte anatomik alanda yaptığı detaylı çizimler de insan bedenine ait bütün alanlara ilişkin morfolojik ve fonksiyonel açıdan kapsamlı bilgiler içermiş ve idam mahkumlarının bedenlerinden yapmış olduğu çizimlerle birçok anatomiste yol gösterici olmuştur⁷. Bu çizimler sanat ve bilimin bir sentezi olarak Michalengelo, Titian ve Raphael gibi Rönesans sanatçıların da matematiksel oranlarla anatomik çalışmaları sürdürmesi bakımından çığır açıcı olmuştur⁸. Bununla beraber anatomik çalışmaların ilk elden insan kadvraları üzerinde yapılması gerektiğine ilişkin Vesalius'ta temellerini bulan “*kendi gözünle gör*” öğretisi, hayvan kadvraları üzerinde yapılan incelemelerin ya da kitaplardan anatomi çalışmanın tıp öğretimi açısından eksiklik oluşturacağı inancını kuvvetlendirmiştir⁹. Anatomi çalışmalarında Galenci öğretilerin başta kan dolaşımı olmak üzere çürütülmesi sürecinde İngiliz William Harvey (1578-1657) de insan ve hayvan kadvraları üzerinde yaptığı çalışmalarla önemli bir tarihsel figür sayılmaktadır¹⁰.

Anatomi çalışmaları için gerekli kadvranın temini tarih boyunca ahlaki ve dini gerekçelerle¹¹ engellenmiş ve tüm dünyada kralların, meclislerin veya resmi otoritelerin yasal

⁶ ROACH, 2013, s. 43- 44, PORTER, 2016, s. 66-69.

⁷ Anatomi alanında Da Vinci tarafından resimlenen dört yüz kadar ayrıntılı çizim için bkz. CLAYTON, Martin, **Leonardo Da Vinci: Anatomist**. Royal Collection Trust, 2012. Üzerinde inceleme yapılan kadvraların genellikle infaz edilen suçlular arasından seçilmesi, suçluya ölümü sonrası sembolik bir ceza daha verilmesi şeklinde kabul görmüştür. PORTER, 2016, s. 67.

⁸ PERSAUD, T. V. N./LOUKAS, Marios/ TUBBS, Shane R., **A History of Human Anatomy**, Charles C. Thomas Pub Ltd, Illinois, 2014, s. 60.

⁹ PORTER, 2016, s. 67-70.

¹⁰ ORTUĞ, Gürsel, **Anatomide İz Bırakanlar Resimli Anatomi Tarihi**. Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 448-449.

¹¹ “*Neredeyse tüm dinlerde beden bütünlüğünün korunması gerektiği, bedenin Tanrı'nın emaneti olduğu düşüncesi ve emanetin sahibine “hesap günü”nde teslim edileceği inancı bulunmaktadır. Buna göre zaman zaman bu dinlerin mensupları arasında bir diğer tartışma konusunu organların kimin adına şahitlik edeceği meselesi*

düzenlemelerine ihtiyaç duymuştur; ancak İXX. yüzyıla dek bu konuda yasal olmayan şekilde ilerleyen kadavra temininin giderek anatomi okulları ve tıp kurumlarının baskısıyla yasal prosedüre bağlandığını söylemek yerinde olacaktır. Bugün dünya üzerindeki her ülkede tıp fakültelerinin kimliği belirsiz ya da bağışlanmış kadavralara ulaşmaları konusunda yasal düzenlemeler bulunmaktadır; bununla beraber anatomistlerin kadavralara nasıl muamele edeceğine ilişkin ölçütler de hükme bağlanmış bulunmaktadır. Bu yolda İngiltere’de doktor ve anatomi öğrencilerine kadavralara diseksiyon yapabilme izni veren 1832 tarihli *Anatomy Act* olarak bilinen yasa, kadavra temininin yasal altyapısının oluşturulması ve defnedilmiş cenazelerin çalınarak ticaretinin yapılmasının yasaklanması hususunda önemli bir evre olarak kabul edilmektedir¹². Dini müesseselerin Avrupa’daki anatomi eğitimi üzerindeki etkisinin bir benzerini Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde de anatomi eğitimi açısından görmek mümkündür. Dönemin tıp okullarından Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye Şahane yani *Tıphane*’ye hekimbaşlıların ceset nakli talepleri tepkiyle karşılaştığından ötürü bu uygulamalardan vazgeçilerek hükümlü olup ölen kişilerin bedenleri gizli şekilde getirilebilmiştir. Bu durum bir süre sonra ölen mahkûm olmaması halinde kadavra çalışmasının yapılamaması sonucunu doğurmuştur¹³. Bunun için 1841 ve 1847 tarihlerinde iki tezkere çıkarılmış ve dönemin cerrahi eğitimi için mesele yasal olarak çözülme yoluna gidilmiştir. Bu tezkerelerden ilkinde padişahın iznine tabii olmak üzere ceset üzerinde diseksiyona izin verilirken, ikinci tezkerede prangalardaki ağır cezaya mahkûm edilmiş kimselerin cesetleri üzerinde bu işlemlerin gerçekleştirilmesi ve bunun anatomik çalışmaların layıkıyla gerçekleştirilmesi için elzem olduğu hükme bağlanmıştır¹⁴.

Bununla beraber XIX. ve XX. yüzyılla birlikte dünya çapında gerçekleşen hızlı kentleşme sonucunda nüfus artışı, tıbbi alandaki çalışmalarda artan gereksinim ve dinin toplumdaki egemen konumunun gerilemesiyle ölüme ve ölene kutsiyet atfetme hali zayıflamış

oluşturmakta ve bu tartışmaların içi genellikle halk arasında yaygın malumatla doldurulmaktadır.” ÖZER, Hatice, ““Kalbi Atan Kadavralar”/“Sıcak Ölüler”: Modern Dönemde Ölümün Yeniden Tanımlanma Gereksinimine İlişkin Sosyo-Kültürel Bir İnceleme”, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2017, Sayı: 15, (s. 45- 56), s. 54.

¹² PERSAUD, 2014, s. 286. Bu dönemde savaş ve benzeri sebeplerle ölünün bozulmaması için ilaçlanması hususunda getirilen uygulamalar, XIX. yüzyılda ABD’de lisanslı tahnitçiler (*licensed embalmers*) olarak anılan kişiler arasında giderek bir uzmanlık alanı haline gelmiştir. ARIÉS, 2015, s. 88-89.

¹³ ÇELİK, Yüksel, “XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 48, (s. 47-63), s. 58- 60.

¹⁴ KÂHYA, Esin, “Bizde Disseksiyon Ne Zaman Ve Nasıl Başladı?”. *Bellekten*, Yıl: 1979, Cilt: 43, Sayı: 172, (s. 739- 759), s. 753.

ve kadavra temini de bundan dolayı görece kolaylaşmış ve yasal bir statü kazanmıştır. Örneğin Ariés'e göre 1930-1950 arasındaki dönem, Batı dünyasında ölüm anında kişinin son nefesini verdiği yerin de değiştiği bir sürece işaret etmektedir. Kişi, artık kendi evi ya da yatağında yakınları arasında değil, hastane odasında, doktorlar gözetiminde ve çoğunlukla yalnız bir biçimde ölmektedir. Ölüm hali artık bilinç kaybı, solunum durması gibi evrelere bölünmüş, bu yolla parçalanmış teknik bir fenomene dönüşmüş ve böylece dramatik etkisini büyük oranda yitirmiştir. Ölüm anını ve ölüm koşullarını belirleyen artık doktorlar olduğundan hastaneler ölümün özel alanları haline getirilmiştir¹⁵. XXI. yüzyılla birlikte başta modern toplumlar olmak üzere ölüme dair tıp kurumlarının belirleyici hale geldiği bu sürecin bireysel açıdan beden bağışına etkisinin arttığını söylemek mümkündür. Bu konuda bir örnek olarak 16 bin kayıtlı beden bağışçısı bulunan Hollanda'nın durumu dikkat çekicidir. Ülkede her yıl kendi bedenini bağışlamak için kayıt yaptıran donör sayısının ülkedeki toplam nüfusa oranı binde bir olmasına karşın bu oran bile ülkedeki yıllık kadavra ihtiyacının oldukça üzerinde kalmaktadır¹⁶.

Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi (*Medizinische Universität Wien*)'nin beden bağışçısı olmak isteyenler için yaptığı açıklama da çalışma açısından dikkate değerdir. Fakülte tıp, diş hekimliği ve biyolojik amaçlı çalışmalar için beden bağışı yapmak isteyen bağışçılara Anatomi ve Hücre Biyolojisi Merkezi tarafından bir kart verileceğini ve ölüm ile birlikte bedenlerinin en yakın anatomi kliniğine nakledileceğine ilişkin bir bilgilendirmeyi sitesinde deklare etmektedir. Bu durumda cesedin bilimsel amaçlı hazırlanması ve üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmesi üç yıl içerisinde tamamlanmaktadır¹⁷. Kültürel-dini nedenlerden ötürü yeterli kadavra ulaşmanın mümkün olmadığı veya kültürel nedenlerin bağış sorununa yol açtığı ülkelerde akademik araştırmalara dair kadavra ihtiyacının temini için bu yola başvurulması bağışçının iradesi dahilinde olmak koşuluyla yasal prensipler ve etik yaklaşımlar dahilinde anlaşılır bir durum olarak görünmektedir. Bununla birlikte kadavra bağışından ötürü o kişinin yakınlarına

¹⁵ ARIÉS, Philippe, **Batıda Ölümün Tarihi**. (çev. I. Gürbüz), Everest Yayınları, İstanbul, 2015, s. 80-81.

¹⁶ Hollanda'nın yıllık kadavra ihtiyacı sayısı 650 civarındadır. BOLT S., EISINGA R., ALTENA M., VENBRUX E., GERRITS P. O. Over My Dead Body: Body Donation and the Rise in Donor Registrations in the Netherlands. **OMEGA- Journal of Death and Dying**. Yıl: 2012, Sayı: 66, Cilt: 1, (s. 55-77), s. 55- 56.

¹⁷ Bedenin bütün parçalarından faydalanmak için gerekli çabanın gösterileceğinin ifade edildiği bu açıklama, üç yılın sonunda cesedin krematoryumda yakılacağı ve cenaze sahiplerinin talep etmeleri halinde işlem sonrası bu konuda bilgilendirileceği hususlarını da içermektedir. **Donation of bodies to research**, <https://www.meduniwien.ac.at/web/en/health-clinics/outpatient-departments-services/donation-of-bodies-to-research/>, (erişim tarihi 20.04.2022).

maddi bir kazanç sağlanmaması ve gömülme/ krematoryum giderlerinin bağışın yapıldığı kurum tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği görüşü de bulunmaktadır¹⁸.

B. Beden Bağışı Yetersizliği ve Artan Kadavra Gereksinimi

Kadavra kavramında dikkat edilmesi gereken ilk husus, tıp eğitimi için kadavranın, vital fonksiyonlarını yitirmiş bir insan bedeninin ötesinde bir anlama tekabül ettiği ve bu anlam temin edilen kadavranın tıbbın hizmetinde olması ve yasal şekilde elde edilmiş olduğu hususunu da içerisinde barındırmaktadır. Tıp eğitiminde insan vücudunun fonksiyonu üzerine çalışan anatomi bilimi için elzem olan kadavra, temelde o ülkenin mevcut yasa ve yönetmeliklerine uygun şekilde elde edilmiş ve tıp eğitiminde çalışan hekimlerin ya da hekim adaylarının anatomi ve patolojik inceleme yapabilmeleri yolunda eğitimlerine olumlu anlamda katkı sağlayan fiksasyon işlemine tabii tutulmuş ölü insan bedenlerine verilen addır¹⁹.

Tıp eğitiminin nitelikli bir şekilde sürdürülebilmesi için zorunlu ihtiyaçlardan biri olan kadavraya ilişkin yetersizlik, tıp öğrencilerinin yetişmesi açısından oldukça önemli bir sorun teşkil etmektedir²⁰. Bu yetersizlik ülkemizde son on yılda azımsanmayacak bir boyuta ulaşmış ve bu durum ülkemiz tıp fakültelerinin özellikle anatomi dersleri için giderek büyük bir problem doğurmuştur²¹. Türkiye’deki tıp fakültelerinin önemli bir bölümünde görülen bu eksikliğin bir

¹⁸ RIEDERER, Beat, BUENO-LÓPEZ, José, “Anatomy, respect for the body and body donation. A guide for good practice”. **European Journal of Anatomy**. Yıl: 2014, Cilt: 18, Sayı: 4, (s. 361-368), s. 363.

¹⁹ Kadavra Bağışı Süreci ve Anatomistin Sorumlulukları, Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği Raporu, <http://www.anatomidernegi.org.tr/site/27117/uploads/o/2019/34/60a3c6a7e249762f32bfd6261ee58ec.pdf>, (erişim tarihi 27.08.2021).

²⁰ Bununla birlikte anatomi pratik eğitiminin etkin biçimde sürdürülmesi kadavra üzerinde akademik bir çalışılmayı gerektirmektedir; ancak bu durum akademisyenlerin ve öğrencilerin kadavra üzerinde istedikleri biçimde hareket edebilecekleri sınırsız bir özgürlük alanı anlamına gelmemektedir. Tıp etiği alanında temelleri Thomas Beauchamp ve James Childress tarafından belirlenen dört temel ilke, anatomi alanında kadavra üzerinde çalışanlar bakımından da geçerliliğini korumaktadır. Bu dört temel ilke sırasıyla özerkliğe saygı ilkesi, yararlılık ilkesi, adalet ilkesi ve zarar vermeme ilkesidir. Anatomi alanında bu ilkeler doğrultusunda gösterilecek bir çalışmanın ve ilkeler bütünü bedenini ölümü sonrası kadavra olarak bağışlamak isteyenlerin tereddütlerini de ortadan kaldıracığı düşünülmektedir. Bu konuda belirlenen ilkeler için bkz. BEAUCHAMP Tom L., CHILDRESS James F, **Biyomedikal Etik Prensipleri**, 7. Basım, (Çev. M.K. Temel), Betim Kitaplığı, İstanbul, 2017.

²¹ Sosyolog George Ritzer dünyada yalnızca doğumun değil, ölümün de endüstriyelleşme sürecinin gerçekleşmiş olduğunu ifade etmektedir. Dünyada ölümün ve ölüm sonrasında yaklaşık sekiz milyar dolarlık bir sanayi alanı oluşturduğunu ifade eden Ritzer, insan yaşamını niteliğine bakmaksızın uzatmaya yoğunlaşan, bilgisayarlar sayesinde kişinin gelecekte ne kadar ömrünün kaldığını hesaplayan ve hastane zincirlerinde hekimlerin denetimi altında bulunan ölümün dünyada giderek bürokratikleşmiş bir süreç haline geldiğini ifade etmektedir. Bu bakımdan ölüm anı ve sonrasına dair süreç; bitkisel yaşam üniteleri cenaze törenleri hizmetleri, cenaze evleri, mezarlık hizmetleri, organ bağışları, dondurulma, yakılma talepleri başta olmak üzere akılcılaştırılan, planlanan ve insani müdahaleden uzak bir süreç yönünde değişmektedir. Öyle ki bu planlamada birçok insan kendi cenaze törenlerinin nasıl olacağı konusunda cenaze hizmetleriyle ilgili zincir şirketlerle anlaşma yapmakta ve bu

sonucu olarak kadavrasız anatomi dersi yapılan fakültelerin durumu, tıp fakültesi öğrencilerinin kadavra görmeden mezun olmalarından dolayı basında birçok haberle gündeme getirilmiştir²². Duruma dikkat çekmek üzere yayınlanan raporlarda kadavra üzerinde eğitim görmeyen, öğrencilerin mezuniyet sonrası formasyon ve becerilerini olumlu yönde etkilediğine işaret edilmiştir²³. Yapılan çalışmalar, anatomi alanında resim veya simülasyonlar üzerinden yetişen öğrencilerle karşılaştırıldığında kadavra üzerinde eğitim görmeyen hekim adaylarının el becerisini geliştirerek klinik ve cerrahi bakımdan hata riskini azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Buradan hareketle büyük bir öneme haiz olan kadavra bağıışı, oldukça maliyetli bir alan olan tıp eğitimindeki kaliteyi de doğrudan arttıran temel bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴. Örneğin bir cerrah adayı, kendi fakültesinde kadavraya ulaşamaması sonucunda başka üniversite ya da yurtdışında açılan kurslara katılmak zorunda kalarak eğitimini sınırlı zaman dilimi ve çalışma koşullarında gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır. Şayet daha özel cerrahi yöntemlerin gerektiği bir ameliyat gerekiyorsa cerrah, o ameliyatı çalıştığı şehirdeki olanaklarla gerçekleştirememektedir. Bir diğer deyişle tıp personeli ilgili alanda teorik açıdan bilgi sahibi olabilse dahi pratik eksikliği sebebiyle hastanın ameliyat olabilmesi önünde engeller bulunabilmektedir²⁵.

Konuya ilişkin olarak Türk Tabipler Birliği (TBB)'nin hazırlamış olduğu “*Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporu*²⁶” da bu hususta dikkat çekicidir. İlgili raporda, birçok tıp fakültesinin kadavra üzerinde uzun müddet çalıştıkları ve kanunda gösterilen sürede defin işlemlerini yapmaları gerektiği halde ellerindeki kadvraları kullanmak zorunda kaldıkları

masrafların bir kısmını peşin, kalanlarını senelere yayılmış taksitler halinde bu şirketlere ödemektedir. RITZER, George, **Toplumun McDonaldlaştırılması**, (çev. A. E. Pilgir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 266-273.

²² **Kadavra bağıışı kampanyası**, <http://www.hurriyet.com.tr/kadavra-bagisi-kampanyasi-21766037>, (erişim tarihi 29.08.2021).

²³ Tıp fakültesindeki anatomi laboratuvarlarında kadvraların değerli bir varlık olarak görüldüğünü gösteren ve öğrenciler tarafından bilimsel amaçlı kullanım için bağıışlanmış bedenlere muamelede özenli davranıldığını ortaya koyan bir araştırma için bkz. ERBAY, Hasan / BİLİR, Abdülkadir / GÖNÜL, Yücel / TURAMANLAR, Ozan / SONGUR, Ahmet, “Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Kadavra Algısı ve Eğitimde Kadavra Kullanımına Yönelik Yaklaşımları”, **Türkiye Biyoetik Dergisi**, Yıl: 2015 Cilt: 2, Sayı: 1, (s. 63-72).

²⁴ KÜRKÇÜOĞLU, Ayla / KOSİF, Rengin / ÇİLİNGİROĞLU ANLI, Serpil, “Beden Bağıışı ve Anatomi Eğitimindeki Önemi”, **Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2021, Cilt: 23, Sayı: 3, (s. 645-655).

²⁵ **Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği, Kadavra Bağıışı Süreci ve Anatomistin Sorumlulukları Raporu**, <http://www.anatomiderneği.org.tr/site/27117/uploads/o/2019/34/60a3c6a7e249762f32bfdfb261ee58ec.pdf>, (erişim tarihi 27.08.2021).

²⁶ **Türk Tabipleri Birliği Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporu 2010**, http://www.ttb.org.tr/kutuphane/mote_2010.pdf, (erişim tarihi 15.08.2022).

anlaşılacaktır. Raporda ayrıca tıp eğitimi için kadavra bulunmayan veya olanaksızlık sebebiyle maket üzerinde kadavra eğitimi yapılan tıp fakülteleri de gösterilmektedir²⁷. Bugüne kadar bağış yoluyla veya kimsesizlere ait cenazeler üzerinden giderilen kadavra ihtiyacı son dönemde yetersiz bağış sayısının yanında tıp fakültelerinin ve fakülte kontenjanlarının artışıyla daha da yetersiz hale gelmiştir. Kadavra temininin artırılması ve eldeki kadvraların en verimli şekilde kullanılarak ivedilikle çözüme ulaştırılması için Sağlık Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı²⁸, cumhuriyet savcılıkları ve üniversitelerin koordineli hareket etmesi gerektiği yolundaki açıklamalara karşın mevcut sorun çözüme ulaştırılmamıştır²⁹.

Buna ek olarak Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği (TAKAD) 2012 yılında “Bağışlayın Bedeninizi, Tıp Eğitiminde Yaşasın” isimli bir kampanya düzenleyerek tıp fakültelerindeki kadavra yetersizliğine dikkat çekmişlerdir. Dernek yetkilileri plastinasyon tekniğiyle³⁰ elde edilen kadvralardan oluşan ve bir dönem ülkemize de gelen “Body Worlds” Sergisi sırasında kadavra bağışıyla ilgili kampanya düzenlediklerini ifade etmişlerdir³¹. “Türkiye’de Kadavra Sorunu ve Çözüm Önerileri” isimli bir rapor da yayımlayan kurum, ilgili raporda tıp fakültelerinin kadavra temin etmede yaşadıkları sorunları sayısal verilerle açıklamıştır. Buna göre birçok tıp fakültesinin bir eğitim-öğretim yılında birkaç kadvrayla

²⁷ Ayrıca raporda Dumlupınar Üniversitesi, Giresun Üniversitesi ve Kafkas Üniversitesi tıp fakültelerinde bu tarihlerde anatomi laboratuvarı da bulunmadığı ifade edilmektedir. **Türk Tabipleri Birliği Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporu 2010**.

²⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı kurul fetvalarının bulunduğu internet sayfasında kadavra bağışına dair şu açıklamayı yapmaktadır: “Tıp biliminin gelişmesi ve tıp alanında hizmet verecek elemanların yetiştirilmesi amacıyla yönelik insan cesedi (kadavra) üzerinde uygulamalı çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bunların söz konusu amaca yönelik olarak kullanılmasında dinen bir sakınca yoktur. İslam’a göre insanın ölüsü veya ona ait bir organı da saygıya layıktır. Bu itibarla, söz konusu kadvraların eğitim amacı dışında kullanılmaları dinen caiz değildir. Ayrıca cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması ve defnedilmesi gerekir. Bu hususlara riayet edilmesi şartıyla kadavra bağışında bulunulmasında ve varislerin bu konudaki vasiyeti yerine getirmelerinde dinen bir sakınca yoktur.” **Kadavra bağışı caiz midir?**, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/38728/kadavra-bagisi-caiz-midir?enc=QisAbR4bAkZg1HIImMxXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d>, (erişim tarihi 27.10.2021).

²⁹ Bu yönde bir görüşün savunulduğu makale için bkz. ORTADEVECİ, Abdullah / ÖZ, Semih, “Kadavra Tarihi, Kadavra’nın Türkiye ve Dünya’da Anatomi Eğitiminde Kullanılması ve Fiksasyon”, **ESTÜDAM Klinik Anatomi Dergisi**, Yıl: 2016, Cilt:1, Sayı: 2, (s.1-18).

³⁰ Plastinasyon tekniği, Gunther von Hagens tarafından geliştirilen ve özünde bir kadvraya ait organik dokuların içlerindeki sıvıyla dışarıdan enjekte edilen silikon polimerin değiştirilmesine dayanan ve böylelikle uzun yıllar bu kadvraların saklanabilmesine olanak veren bir tekniktir. ROACH, 2013, s. 234.

³¹ **Beden bağışı hakkında merak edilenler!**, <http://www.haberturk.com/saglik/haber/787580-beden-bagisi-hakkinda-merak-edilenler>, (erişim tarihi 28.08.2021).

idare ettiklerini, bir kısmında ise hiç kadavra olmaması dolayısıyla plastik maket ve simülasyon gibi yöntemlere başvurulmak zorunda kalındığına işaret edilmiştir³².

Bu alandaki tüm çalışmalara rağmen kadavra sayısı istenen oranlara ulaşamamış ve yasal düzenleme ardından ithalat olanağı getirilerek şirketler, tıp fakülteleri için kadavra ithaline başlamıştır. Konuyla ilgili olarak tıp fakültelerine laboratuvar kurma amacıyla çalışmakta olan bazı firmaların tıp ve diş hekimliği fakültelerinin kadavra ihtiyacını karşılamak için bu alana girdiklerini açıklamaları da bu değişikliğin ardından gelmiştir. İlgili firmaların yöneticileri ABD menşeli iki firma ile bu alanda anlaşma yaptıklarını ifade etmiş olup aynı zamanda kadvralar üzerinde kiralama hizmeti de verebileceklerini basındaki demeçlerinde ifade etmişlerdir. Bununla birlikte aynı yöneticiler tarafından tıp fakültelerindeki bilim insanlarına kadavra üzerinde saatlik ücretlendirme karşılığı çalışabilme olanağı sunulacağı da ifade edilmiştir³³.

Kadavra temini konusunda yaşanan sorunlar, başta robotik cerrahi alanında olmak üzere dünya genelinde gerçekleşen medikal teknoloji çalışmalarıyla bu sorunu aşmak amacıyla yeni gelişmelere de olanak sunmaktadır. Bu kapsamda dikkat çekici bir gelişme, tıbbi pratiğin önündeki sorunları aşmak amacıyla gerçekleştirilen “*dijital kadavra*” projesi olmuştur.’ “*Görünür İnsan Projesi*” (*Virtual Human Project*) isimli projenin gerçekleşmesi için bedenini Colorado Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne bağışlayarak 2015 yılında vefat eden Susan Potter’ın bedeninin 27 bin dilime ayrılarak fotoğraflanması yoluyla gerçekleşen çalışmanın da bu alandaki önemli bir gelişme olduğu söylenebilir. Tek tuşla bütün haline getirilebilen bu bedenlerin online ortamda anatomik diseksiyon konusunda tıp öğrencilerine büyük fayda sağlayacağı düşünülmektedir³⁴. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti’nde de çalışmalar yapılmakta olup bu hususta öne çıkan önemli projelerden biri 2020 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen “*Medikal Hologram Projesi*”dir. Bu projeye arttırılmış gerçeklik yoluyla elde edilen kadavra hologramları sayesinde aşırı detaylandırılmış bedenlerin sanal ortamda tıp

³² Rapora ulaşmak için bkz. <http://www.anatomidernegi.org.tr/kadavra-bagisi-ve-temini>, (erişim tarihi: 27.08.2021).

³³ 2014 yılındaki bu düzenleme sonrasında ülkemizdeki bir optik firması okullara laboratuvar kurulmasına yönelik görüşmeler sırasında tıp fakültelerinde kadavra açığı olduğunu gördüklerinden dolayı kadavra ithaline ilişkin çalışmalara başladıkları ifade etmiştir. Firma yöneticileri ayrıca kadavra temin edemeyen ya da araştırmalarında kadavra kullanmak isteyen bilim adamlarına kiralama yapmayı planladıklarını, bu hizmetin bedelinin ise saatlik bin dolar civarında olacağını sözlerine eklemişlerdir. **Kadavra İthal Edecek**, <http://optisyeninsesi.com/kadavra-ithal-edecek/>, (erişim tarihi 22.09.2021).

³⁴ **Ölümsüz Ceset**, <https://www.nationalgeographic.com.tr/olumsuz-ceset/>, (erişim tarihi 23.09.2021).

fakültelerinin kadavra ihtiyacını büyük oranda çözmesi planlanmaktadır³⁵. Bunun dışında ülkemizde cerrahi eğitimleri ile ilgili bir diğer gelişme de özel şirketler tarafından gerçek organ, kemik dokusu ve uzuvları kompozit malzemeyle taklit eden yapay kadavra modellerinin geliştirilmesidir. Proje kadavra ile kadavra parçalarına anatomik olarak eş değer bu modellerle ülkemizi ithalat bağımlılığından kurtarmak ve bu alanda bir yerleştirme politikası doğrultusunda üretim yapmak amacıyla tasarlanmıştır³⁶.

C. Kimsesizlere Ait Cesetlerin Üniversitelere Nakledilme Sorunu

Kadavra temininde beden bağışındaki yetersizliğin yanı sıra kimsesiz yurttaşlara ait cesetlerin tıp fakültelerine teslim edilmemesi de bu hususta incelenmeyi gerektirmektedir. Ülkemizde 1990 yılından itibaren yerleşmiş bir uygulamayla yakınlarına ulaşılamayan kimsesiz cesetler yasal süreler dahilinde morg birimlerinde bekletilmektedir. Bugün ülkemizde bine yakın cesedin yakınlarına ulaşılmaya çalışılırken, yalnızca İstanbul'da 566 kimliği belirsiz cesedin bulunduğu ifade edilmektedir³⁷. Bu hususta kanuni yükümlülüklerine rağmen cumhuriyet savcılığı ve yerel idarelerin kimsesiz cesetlere ilişkin işlemlerdeki etkisi tartışılmalıdır; zira adli tahkikata konu cesetlerin bu kurumlar tarafından tıp fakültelerine bilimsel amaçlı araştırma için teslimi oldukça az bir sayıda gerçekleşmektedir. Bu cesetlerin ikinci bölümde de görülebileceği üzere kanuni düzenleme gereği ihtiyaç halinde o bölgede bulunan tıp fakültelerine naklinin gerektiği kabul edilmektedir. Bu naklin gerçekleşebilmesi, ilgili adına düzenlenmiş ölüm belgesini de içeren kimsesiz cenazelerin alınmasına ilişkin bir protokol metniyle mümkün olabilmektedir. Bunun için hastane müdürlüğü ile tıp fakülteleri arasında bir cenaze teslim alma tutanağı imzalanmaktadır. Bu tutanağın ardından cenazeler

³⁵ **Dünyada Kadavra Uygulamasını Bitirecek Sanal Teknoloji İstanbul Tıp Fakültesi'nde**, <https://kurumsaliletisim.istanbul.edu.tr/tr/haber/dunyada-kadavra-uygulamasini-bitirecek-sanal-teknoloji-istanbul-tip-fakultesinde-410041007300650068007A004B005A0055006E00760039007900700046006200610041004F003200370077003200>, (erişim tarihi 23.09.2021).

³⁶ **Ar-Ge ile yapay kadavra**, <https://www.itohaber.com/haber/teknoloji/215102/ar-ge-ile-yapay-kadavra.html>, (erişim tarihi 21.06.2022).

³⁷ Türkiye'de ilk olarak Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) tarafından açılan sahipsiz ve kimliği belirsiz cesetler sayfası, günümüzde Jandarma Genel Komutanlığı uhdesinde bulunmaktadır. **Sahipsiz ve Kimliği Belirsiz Cesetler**, <https://vatandas.jandarma.gov.tr/KimligiBelirsizCesetlerInternet#> (erişim tarihi 06.08.2022). Ayrıca bu konudaki bir haber için bkz. **Sanal morgdaki bin ceset teşhis edilmeyi bekliyor**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sanal-morgdaki-bin-ceset-teshis-edilmeyi-bekliyor-188818>, (erişim tarihi 01.11.2021).

nakledilmektedir ve bu nakille birlikte muhafaza etme ve bilimsel amaçlı kullanım sonrası cesedi defin işlemi sorumluluğu da cesedin nakledildiği fakülteye geçmektedir³⁸.

Kimsesiz cesetler arasında anatomi alanının kıstaslarına uyan cesetlerin nakledilmesi mevcut yetersizliği büyük oranda aşmaya yeter görünmektedir; ancak savcılıklar ve belediyelerin yasal düzenlemelere uygun hareket etmemeleri sebebiyle kimsesizlere ait cesetlerin üniversitelere teslimi gerçekleşmemektedir. Bununla beraber toplumdaki bilgi yetersizliğinin bir sonucu olarak kadvralara neden tıp eğitiminin ihtiyaç duyduğunu bilmeyen ve ölü bedenini kadavra olarak kullanımını da bu sebepten dolayı doğru bulmayan birçok yurttaşımız bulunmaktadır. Buna karşılık kaliteli sağlık hizmetinin ve insan vücudunun yapı ve fonksiyonlarına hakim iyi yetişmiş tıp çalışanının mevcudiyeti de kadavra üzerinde çalışılmış bir anatomi eğitiminden geçmektedir³⁹. Şüphesiz burada kimsesiz veya kimliği belirsiz bu kimselere ait cesetlerin nakli sonrasında bu kimselerin yakınlarının bulunması halinde karşılaşılabilecek sorunlar da bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun önüne geçmek amacıyla bazı fakültelerin Adli Tıp Kurumu Başkanlığı'na yaptığı girişimlerin bir sonucu olarak ülke sınırlarındaki bütün kimsesiz cesetlerin sahipleri çıkana dek DNA örneklerinin alınarak bir merkezde toplandığı bir kadavra bankası projesi geliştirilmiş ve buradan tıp fakültelerine gönderilmesi planlanmış ancak projede istikrar sağlanamamıştır⁴⁰.

Burada ele alınması gereken bir başka husus da geçici koruma statüsündeki kimseler için Avrupa'ya geçiş noktası haline gelen Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut durumunun da artan kadavra ihtiyacıyla ilgili hale gelmesidir. Basına yansıyan haberlerde de görülebileceği üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde bu statüdeki kimselerin sıklıkla geçiş yaptığı illerin tıp fakültesi yetkililerinden de ölen kimselerin bedenlerinin kendi kurumlarına teslim edilmesi hususunda talepler gelmeye başlamıştır⁴¹. Örneğin kadavra eksikliğinin fakülteadaki anatomi eğitimi için sorun teşkil ettiğini ifade eden Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi yetkilileri, sınırdan geçmeye

³⁸ İlgili tutanağa ulaşmak için bkz. **Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği**, Türkiye'de Kadavra Sorunu ve Çözümleri, 2013, <http://www.anatomiderneği.org.tr/site/27117/uploads/o/2021/14/c361d50b5fef901a9dce1455fbb44766.pdf>, (erişim tarihi 09.04.2022).

³⁹ Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği Raporu, **(Kadavra Bağışı Süreci ve Anatomistin Sorumlulukları)**.

⁴⁰ **'Kimsesiz cenaze' kadavra krizini çözer mi?**, <https://www.haberturk.com/polemik/haber/690312-kimsesiz-cenaze-kadavra-krizini-cozer-mi>, (erişim tarihi 09.04.2022).

⁴¹ İlgili haber için bkz. **Ürperten Öneri**, <http://www.hurriyet.com.tr/urperten-oneri-21690774>, (erişim tarihi 03.08.2022).

çalışırken ölen kimselere ait cesetlerin gömülmesi yerine fakültelerine teslim edilmesi hususunda Edirne Cumhuriyet Başsavcılığı ile temasa geçtiklerini açıklamıştır⁴². Söz konusu durum kimsesiz cesetlerin fakültele teslim edilmesine ilişkin görevlerini yerine getirmeyen cumhuriyet savcılarının bu cesetler üzerinden getirilen bir eleştiri niteliğinde de görülebilir.

Sonuç olarak kadavra bağışının yeterli sayıda olmaması ve kimsesiz cesetlerinin fakültele temin edilmesine ilişkin talepler dikkate alınmış ancak uzun bir süre boyunca savcılıkların ve yerel yönetimlerin prosedürü uygulamamaları sonucu tıp fakültelerindeki kadavra eksikliği birkaç tıp fakültesi haricinde kronik bir hal almıştır. Bu eksiklik öyle bir boyuta ulaşmıştır ki bazı üniversitelerin tıp fakülteleri kadavra ile anatomi eğitimi verecek olmaları sebebiyle tercih dönemi öncesi adaylara bu konuda duyuru yapmaktadır⁴³. Buradan hareketle yurtdışından kadavra temin etme ihtiyacının kimsesiz veya kimliği belirsiz cesetlerin teslimine ilişkin yaşanan problemler, kadavra bağışının yetersizliği ve tıp fakülteleri elinde yeterli kadavra olmadığı gerçeğinden hareketle gündeme geldiği görülmektedir. Sağlık Bakanlığı Organ Doku Hücre ve Diyaliz Hizmetleri Daire Başkanlığı'ndan yapılan açıklamada da yurtdışından getirilecek kadvralara mecbur kalındığı açıklanarak adli tıp kurumları ve savcılıklarda temine ilişkin sürecin uygulanmaması ve yasanın emrine uygun hareket edilmemesi sebebiyle bu yola başvurulduğu ifade edilmiştir⁴⁴.

Bağışın bu kadar yetersiz olduğu, tıp fakülteleri ve üniversite hastanelerinin büyük bir borç içerisinde olduklarının da bilindiği bir süreçte cumhuriyet savcılarının tüm yasal değişikliklere rağmen cesetleri bazı gerekçelerle belediyelere ve mülki amirliklere teslim etmeden defnettirmiş olmaları büyük bir probleme yol açmış bulunmaktadır. Burada cumhuriyet savcılarının yasadan kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmeyerek yurtdışından kadavra alımında sürece dolaylı olarak etki etmiş oldukları söylenebilir. Buradan hareketle keyfi olarak organ naklini engelleyen cumhuriyet savcısının görevi kötüye kullanma suçu bakımından

⁴² 5 yıldır aynı kadvrayla, <https://www.gazetevatan.com/yasam/5-yildir-ayni-kadvrayla-484896>, (erişim tarihi 26.04.2022).

⁴³ Bu ilan için bkz. **Tıp Fakültemizden İki Önemli Gelişme: Kadavra Üzerinde Anatomi Eğitimi ve Deney Hayvanları Laboratuvarı**, <https://www.ahievran.edu.tr/arsiv-haberler/6602-tip-fakulitemizden-i-ki-onemli-gelisme-kadavra-uzerinde-anatomi-egitimi-ve-deney-hayvanlari-laboratuvari>, (erişim tarihi 21.01.2022).

⁴⁴ ABD'den 6 kadavra satın aldık, <https://medimagazin.com.tr/hekim/abdden-6-kadavra-satin-aldik-56634>, (erişim tarihi 03.08.2022).

sorumluluğuna gidilebilmesi⁴⁵, kadavranın tıp fakültelerine naklinin keyfi sebeple gerçekleştirilmemesi hususunda da uygulama alanı bulması gereken bir husustur.

II. TÜRK HUKUKUNDA CESEDİN NİTELİĞİ VE KADAVRA BAĞIŞI

A. Türk Hukukunda Ölüm ve Ölü Bedenin Yasal Durumu

Bir insan bedeninin yaşam süresinin bittiği karardan hareketle ölümüne hükmedilebilmesi ve ölüm anından itibaren kişinin bedeni ve organları üzerinde kim ya da kimlerin hak sahibi olabileceği meselesi tıp ve hukuk alanlarının çözmeye çalıştıkları ve güncel gelişmeler ışığında halen değişkenlik gösterebilen bir meseledir. Öğretilerde, tıbbın ölüm tanımına ilişkin güncel gelişmeleri ve ölüm anına ilişkin belirlemelerini hukukçuların izlemesi ve buna göre sonuç bağlanmasını savunan görüşlerin yanında tıptaki ölüme dair kabullerin hukuki bakımdan ölüm tanımına etki etmemesi ve başta organ nakli konusu olmak üzere hukukun ölüme ilişkin kendi öğretisini belirlemesi gerektiğini dile getiren görüşler de bulunmaktadır⁴⁶.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK) madde 28 hak ehliyeti ile ilgili olarak kişiliğin çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu andan itibaren başlayıp ölümle son bulacağını ifade ederek hak ehliyetinin mevcudiyetini bu aralığa bağlamıştır. Bu yönüyle ölüm, vücudu yönetme olanağının bitiminin ardından kişilik hakkının son bulduğu bir olay olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda Türk Medeni Kanunu, ölümün ne zaman gerçekleştiği konusunda kesin bir hüküm taşımamakla birlikte ölümün ispatı konusunu bir kayda bağlamış bulunmaktadır. Kanun 30. maddesinde, doğum gibi ölümün de ancak nüfus sicilindeki kayıt ile ispat olunabileceğini hükme bağlamıştır; ancak ölüm anının tespiti noktasında tıp bilimindeki değişimlerin takip edilmesi gerekliliği ve ölümün hangi anda gerçekleştiği hususunda tıptaki hakim görüşlerin izlenmesi gerekliliği doktrinde kabul görmektedir. Bu hususta somatik ölüm, hücrel ölüm veya beyin ölümü gibi ölüm çeşitlerinin yanında hukuki bakımdan ölüm için aranan kriterler farklılık arz edebilmektedir. Bu bakımdan beyin ölümüne atıf yapmayan TMK dışında hukukumuzda mevcut düzenleme 01.06.2000 tarihli ve 24066 sayılı “*Organ ve Doku Hizmetleri Yönetmeliği* (ODHN)”dir. İlgili yönetmelik ekinde beyin ölümü için bilincin tam kaybının yanında beyin fonksiyonlarının tam ve geri döndürülemez (*irreversible*) şekilde kaybı

⁴⁵ HAKERİ, Hakan, “Kadavradan Organ Nakli ve Hukuki Sorunlar”, **Ankara Barosu V. Sağlık Hukuku Kurultayı (1-2 Kasım 2013)**, (der. C. Doğan, P. Aksoy Gülaslan), Ankara, s. 201.

⁴⁶ HAKERİ, Hakan, **Tıp Hukuku**, 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2011, s. 58.

ve spontan solunum ve hareketin yokluğu şart olarak aranmaktadır⁴⁷. Bu doğrultuda ODNH öncesi fizyolojik ölüm adı verilen kişinin canlılığını sağlayan hayat fonksiyonlarının durmasına ağırlık veren görüş yerine beyin ölümü kıstası hâkim görüş halini almıştır⁴⁸.

Organ bağışındaki yetersizlik, rıza verilmesi halinde sağ durumdaki bedenler gibi ölü bedenlerden de organ alınmasını mümkün hale getirmiştir; ancak kadavrada hayati durumdaki canlı organların alınması burada bir problem oluşturmaktadır. Burada ölümün hangi anda gerçekleştiği konusunda biyolojik ölümle beyin ölümü arasında belli ayrıma gidilerek ölüm anının belirlenmesi tartışmalarında beyin ölümü kavramı doktrinde öne çıkmaktadır⁴⁹. Toplumda hâlen tam kabul görmemekle beraber organ nakilleriyle öne çıkan beyin ölümü tanısında, beden tıbben kadavra olarak kabul edilmektedir; ancak organların nakli için hastanın kalbi çalıştırılmaya devam edilmektedir. Bu açıdan kalbi çalışır durumda, nabızı ve kan basıncı var olan bir hastanın tıbben ölü olduğu toplum üyeleri tarafından anlaşılması oldukça güç bir durumdur⁵⁰.

Bu konuda şüphesiz insan onuru bakımından ölümü beklenen kişinin “kendi geleceğini belirleme hakkı”, başta rızasını açıklayamayacak durumdaki ehliyetsiz kişi (*incapacitated person*) üzerinden öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda her hasta bireyin kendisine gelecekte uygulanacak tıbbi müdahaleler bakımından rızası gereklidir. Kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olan bu durum, kişi bakımından yapılan tedavinin sonlandırılması olabileceği gibi tedavinin tümüyle reddedilmesine de olanak tanımaktadır⁵¹. Bununla beraber hak ehliyetinin ölümle birlikte son bulması, kişilik haklarının ölümden sonra etki edemeyeceği anlamına gelmemektedir; belirli kişilik hakları ölümle birlikte mirasçılara geçmeyerek mevcudiyetlerine devam etmektedir. İsviçre ve Alman Federal Mahkemesi kararlarında hatırayı koruma doktrini

⁴⁷ Beyin ölümünün klinik bir tanı olduğunun ifade edildiği bu ekte ayrıca ağırlı uyarılara cevap alınamaması ve beyin sapı reflekslerinin tamamen kaybı da aranan bulgular arasındadır. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/24066.pdf>, (erişim tarihi 21.08.2021.)

⁴⁸ HAKERİ, 2011, s. 58-59.

⁴⁹ ÖZEL, Çağlar, “Medeni Hukuk Açısından Ölüm Anının Belirlenmesi ve Ceset Üzerindeki Hakka İlişkin Bazı Düzenlemeler, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2002, Cilt: 51, Sayı: 1, (s. 43- 77), s. 49.

⁵⁰ METİN, Sevtap, *Biyo-Tıp Etiği ve Hukuk*, Betim Kitaplığı, İstanbul, 2019, s. 237.

⁵¹ ÖZSUNAY, Ergun, “Yaşamın Sonu Aşamasında Tıbbi Tedaviye İlişkin Karara Hastanın Katılımı”, *Klinik, Etik, Kültürel ve Hukuki Yönleriyle Yaşamın Sonuna İlişkin Kararlar Toplantısı 8 Mayıs 2013*, Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜBAM), (der. N. Örnek Büken, A. Aslıpınar), Ankara, s. 13.

olarak adlandırılan bu durum ölünün kişilik değerleri hususunda yakınlarının dava açabileceğini kabul etmektedir⁵².

Bu hususta son olarak Oviedo Sözleşmesi olarak bilinen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 2003 yılında kabul ederek taraf olduğu “*Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*” dan bahsetmek gerekmektedir. Kanun, insan vücudu ve vücut parçaları üzerinde tasarruf yasağını ve buradan ticari kazanç sağlanamayacağı hususunu kayıt altına almış olup sağlık alanında yapılan müdahalelerde kişilerin bedensel anlamda korunmasını ve bu yolda verilecek olan rızayı yasal hükümlere bağlamış bulunmaktadır⁵³.

B. Beden ve Kadavra Bağışının Hukuki Mahiyeti

İlk olarak burada kişinin kendi bedenini bağışlaması veya yakınlarının kişinin bedenlerini tıp fakültelerine bağışlaması bakımından iki ayrı bağışın mümkün olduğunu ifade etmek gerekir. Kişi, bedenini yaşamının bir evresinde ölümü sonrası bilimsel amaçlı kullanım için bağışlayabileceği gibi yakınları da aksi bir durum söz konusu olmadıkça kişinin ölümü sonrası böyle bir bağışı gerçekleştirebilirler. Bununla birlikte kadavra için genişletilebileceği kesin olmamakla birlikte insan vücudundan ayrılabilen organ ve dokuların hukuki niteliğinin eşya olduğu hususu ve bunlar üzerinde aynı hak kurulabileceği argümanı ise tartışmalıdır. Örneğin konuyla ilgili olarak Oğuzman, cesedin bir madde olduğunu fakat hukuken bir eşya olarak kabul edilemeyeceği için hukuki işlemlere konu teşkil etmeyeceğini belirtmektedir⁵⁴. Bir

⁵² Bu konuda bkz. GEZDER, Ümit, “Hatırayı Koruma Doktrini ve Ölüm Sonrası Kişiliğin Korunması Doktrini”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2011, Cilt: 65, Sayı: 1, (s. 207-222). Bu konuda hatırayı korumak ve ahlaka aykırı bir sonucun önüne geçebilmek için cesedin mülkiyetinin mirasçılara devri gerçekleşmiş bir eşya olduğu savından hareket edilebilir; ancak ölen kişinin kişilik haklarının ölümden sonra da devam ettiği kabul edilmekle birlikte bunun ceset tamamen yok olana dek giderek zayıfladığı varsayılmaktadır. Almanya’da da öğretim amaçlı iskelet ve mumyaların sergilenmesine dair tartışmalar bu çerçevede yapılmaktadır. Son dönemde kayıtlı en eski mumyalardan olan Neolitik Çağ’dan kalma *Ötzi* örneğinde de görüldüğü üzere bilimsel amaçlı olarak bir ceset üzerinde mülkiyet kurmak ve bunu başka kurumlara devretmek olanaklı olarak kabul edilmektedir. **Wem gehört eigentlich ein Toter**, https://www.spiegel.de/wirtschaft/service/jura-kurios-wem-gehört-eigentlich-ein-toter-a-724497.html?fbclid=IwAR0pXqkc5pZLSSm9L2GH5jXG5Qj0_XdAbozrNzS0FqOMth5y8n4YcL1C9rA#ref=rs, (erişim tarihi 09.08.2022).

⁵³ **Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi**, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5013.html>, (erişim tarihi 09.03.2022).

⁵⁴ OĞUZMAN, 2014, s. 25.

madde olarak kadavra bu anlamıyla eşya satımına konu olamamaktadır; ancak cesedin değilse de ceset parçalarının eşya niteliğini haiz olabileceği ifade edilmektedir⁵⁵.

2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun kapsamında insan vücudundan ayrılmış organ ve dokuların satışı kanunen yasak olup organ ve dokuların niteliği ekonomik değer taşımadığından eşya niteliğini de haiz değildir. Bununla birlikte bu Kanun'un 3. maddesinin lafzında olmamakla birlikte hükmün ruhu da organ ve dokuların yalnızca satışını değil, aynı zamanda ivazlı bir sözleşmenin konusu olmasını organ alımlarının karşılıksız olması gerektiğinden hareketle yasaklamıştır⁵⁶. Bu doğrultuda cesedin hukuki mahiyeti konusunda doktrinde bir görüş birliği mevcut değildir. Bu konuda bir görüş cesedi ölünün şahsiyet bakiyesi (*Rückstand der Persönlichkeit*) konumunda sayarken, bir görüş ise cesedi eşya olarak kabul etmektedir. Bunun dışında ölü yakınlarının ceset üzerinde mutlak hakkı olamayacağı düşüncesinden hareket eden bir itiraz da bulunmaktadır. Bununla birlikte cesedi eşya olarak kabul eden görüş içerisinde cesedin hukuki muamelelere elverişli olduğunu savunan ve buna karşıt şekilde cesedi tasarruf muamelesi dışında bir eşya olarak gören iki ayrı yorum olduğuna burada yer verilmelidir⁵⁷.

Evrensel ölçekte ölüden organ ve doku alınması hususunda kabul edilen üç temel model bulunmaktadır. Bunlar kişinin müspet irade beyanına sonuç bağlayan Rıza ve Anlaşma Modeli (*Eiwilligungsmodell*), herhangi bir itirazın olmaması halinde organ ve doku alabilen İtiraz Modeli (*Widerspruchsmodell*) ve verici karşısında alıcının menfaatini önceleyen Zaruret Modeli (*Notstandmodell*)dir. Bizim hukukumuz organ ve doku nakline ilişkin mevzuat bakımından kural olarak Rıza ve Anlaşma Modelini benimsemiş bulunmakla birlikte ivedilik ve zorunluluk gibi istisnai şartlar altında diğer iki modelden de faydalanılabileceğine yer

⁵⁵ Akipek ayrıca eşya niteliğine sahip olsa dahi her şeyin üzerinde özel mülkiyet kurulamayacağını, kamunun menfaati gibi sebeplerle bunun kısıtlanabileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte iskelet ya da mummylar gibi örnekler bakımından cesedin eşya olmama niteliğinin Alman-İsviçre doktrinine göre ölümün üzerinden ancak çok uzun bir zaman geçmesiyle yitirilebileceğini ifade etmektedir. AKİPEK, Jale G., **Türk Eşya Hukuku (Aynı Haklar) İkinci Kitap Mülkiyet**, İkinci Bası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 17-18. Atabek de ölümü üzerinden uzun bir zaman geçmiş olan ve kişinin kendisi ve yakınları ile o vücut üzerindeki illiyet bağı kopmuş olan mumya ve iskeletlerin de satış ve haczinin mümkün olup bunların menkul mal niteliğinde görülmesinin yaygın bir görüş olduğunu ifade etmektedir. ATABEK, Reşat, "İnsan Vücudu Üzerinde Tasarruflar", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2011, Cilt: 1, Sayı: 2, (s. 188-195), s. 195.

⁵⁶ SERT, Selin, CİHAN, Ali Hulki, **Türk Medeni Hukukunda Organ ve Doku Nakline İlişkin Bazı Hukuki Sorunlar Üzerine Bir Deneme**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 28-29.

⁵⁷ AKINCI, Şahin, **Türk Özel Hukukunda İnsan Kökenli Biyolojik Madde (Organ-Doku) Nakli Kavramı ve Bundan Doğan Hukuki Sonuçlar**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 145-147.

verilmiştir⁵⁸. Bu doğrultuda ölü beden üzerindeki organ ve doku nakline ilişkin kararları kanun ile hükme bağlamış olan kanun koyucu, vücudunun tamamını veya organ ve dokularını bağışlamayan kişinin ölüm anında yanında bulunan eşi, reşit çocukları, ebeveynleri veya kardeşlerinden birisinin, onlar olmaması halinde kişinin yanında bulunan herhangi bir yakınının muvafakatiyle bedeninden organ ve doku alınabileceğine hükmetmiştir. 14. maddede yapılan değişikliklerle vefat eden kişinin yazılı bir muvafakatının olmaması halinde de kişinin yakınlarının organ ve doku bağışına izin verebileceği ifade edilmiştir, buradan hareketle ölü bedenin kişinin yakınları tarafından bilimsel inceleme amacıyla bir tıp fakültesine bağışlanması da olanaklıdır⁵⁹. Bir diğer deyişle ölünün kendi geleceğini belirleme hakkına saygı gösterilen mevzuatta iradeye aykırı şekilde ölüm sonrası organların alınamayacağı hükme bağlanmış olup bu yönde bir rıza olduğu varsayımı kabul edilmemektedir; ancak irade açıklamasının bulunmaması halinde ölümü gerçekleşmiş bireyden organ ve doku nakli olanaklıdır⁶⁰. Hakeri ceset üzerinde bilimsel inceleme ve araştırma yapılması bahsiyle ilgili olarak vücudun tamamını bilimsel amaçlı kullanma hususunda yakınlarının rızası ifadesinden doğal olarak bu vücudun kadavra olarak kullanılmasına izin verildiği sonucunun çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir⁶¹.

Oğuzman'a göre organ ve doku alınması için gereken rıza hususunda kanun koyucu, bu rızanın mirasçılar tarafından verilmesini kabul etmeyerek rıza verecek kişileri sayma

⁵⁸ AKINCI, 1996, s. 125-130.

⁵⁹ “Ceset Bağışçısı Muvafakat Tutanağı Form Örneği, <http://www.anatomidernegi.org.tr/belgeler>, (erişim tarihi 08.10.2021). Şüphesiz kadavra bağışı her ülkedeki demografik ve kültürel faktörlerden doğrudan etkilenen bir meseledir. Bununla beraber modern hukukta beden bağışları ekseriyetle ulusal ve uluslararası yasalar tarafından düzenlenmektedir ve bundan dolayı bu düzenlemelerin uzmanların görüşü ile yeniden düzenlenmesi gereklidir. Buna göre ilgili rıza formu açık ve anlaşılabilir olmalı, diseksiyon ile yapılacak bilimsel araştırmalar hakkında bilgi içermeli ve bağış sahibinin yakınlarına işlemlerin tamamlanması sonrası kadvranın defnedileceği gibi hususlar ayrıntılı şekilde metinde açıklanmalıdır. Bu ve bunun gibi hususlar için bkz. DEVELİ, Sedat, “A detailed cadaver donation form”. *Anatomy*, Yıl: 2018, Cilt: 12, Sayı: 1, (s. 38-44), s. 39-40. Bu konuda güncel meseleleri de gözeterek anatomik çalışmaların mahiyeti hakkında bağışçıya daha detaylı bilgi veren ve farklı kurumlar arasında bağışlara standart bir uygulama getirmeye çalışan yeni bir beden bağışı bilgilendirme formu önerisi için bkz. GÜRSES, İlke Ali / ÇELİK, Servet / ÜZEL, Mehmet, vd., “A proposal for body donation forms in Turkey: study of the Committee for Body Donation and Cadaver Monitoring”. *Anatomy*, Yıl: 2020, Cilt: 14, Sayı: 3, (s. 220- 226), s. 224-226.

⁶⁰ HAKERİ, Hakan, 2015, *Tıp Hukuku*, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 378-379. Örneğin Ariés bunu Batı toplumlarında ölmek üzere olan kimseyle iletişimin azaldığı, kendisinin akıl sağlığına sahip olarak görülmediği ve otoritesi tanınmayan bir kişi muamelesi gördüğü bir süreç olarak okumaktadır. Kişi böyle bir süreçte statüsünü ve toplumsal değerini büyük oranda yitirmektedir. Ölen kişinin kişilik değerini ölüm anına ve hatta ötesine dek koruma alışkanlığı dinsel inançların azalmasıyla birlikte giderek yok olmaya yüz tutmuştur. ARIÉS, 2015, s. 256-257.

⁶¹ HAKERİ, Hakan, *Tıp Hukuku*, C.II, Güncellenmiş 25. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s. 1045.

yöntemiyle belirlemeyi tercih etmiştir⁶². Bu durumun kadavra dışında canlı veya ölü bedenden alınan insan kökenli biyolojik madde olarak ifade edilen organ, doku, hücre, kan, sperm gibi maddelerle de ilişkili olabileceği söylenebilir. Bu bakımdan anatomi alanında kullanılmak üzere bağışlanmış bir kadavranın veya kadavra parçasının üzerinde yakınlarının şahsiyet haklarından artık bahsedilememektedir; zira bu kişiler artık haklarından feragat etmiş konumdadırlar. Bu bakımdan bilimsel amaçlı bağışlanmış kadvraların üzerine ilgili kurumların mülkiyet hakları olduğunun ve bu hakimiyetin maddi nitelikte tesis edildiğinin kabulü gerekmektedir. Bunun gerekçesi olarak da fakültelerin kadvraya haksız müdahaleyi engelleme, çalma girişimlerine karşı onu koruma, hırsızlık halinde onu geri alma haklarının varlığı gösterilebilir. Buna ilişkin bir talep istihkak davasının konusunu oluşturacağından ötürü böyle bir hakkı şahsiyet hakkı yerine mülkiyet hakkı olarak görmek isabetli olacaktır⁶³. Burada bağıştan kasıt kişiyi harekete geçiren şeyin bir zorunluluk ya da baskı unsuru olmaması ve karşılık beklemeden bir amaca uygun şekilde karar alması ve bu doğrultuda eylemde bulunmasıdır. Dünya Sağlık Örgütü, gönüllüğe ilişkin kişinin baskı altında olmamasına ve bilgilendirilmiş şekilde karar alması haline vurgu yaparken Helsinki ve Nürnberg kararlarına atıfta bulunmaktadır⁶⁴.

Kişiliğin sona ermesiyle kişiliğe bağlı hakların ortadan kalkacağı doktrinde kabul edilmektedir; ancak ölenin yakınlarının kendi kişilik haklarının ceset üzerinde tasarrufu mümkün durumdadır⁶⁵. Bu hususta Türk hukukunda da Alman-İsviçre hukukundan hareketle bir cesedin üzerinde bir kimse vasiyetname yoluyla vücudunu diseksiyon amacıyla bir bilimsel kuruma veya otopsi yapılan kuruma bağışlayabileceği hükmü mevcuttur. Buna karşın bu kimse ya da bu kimsenin yakınları bu vücuda dair para ya da paraya karşılık gelen bir ivazla tasarrufta bulunacaklarını taahhüt ediyorlarsa bu hukuka ve ahlaka aykırı bir sözleşme olduğundan kesin hükümsüzdür. Diğer bir ifadeyle kimse ölümü sonrası vücudunu paraya mukabil bir tasarrufun

⁶² OĞUZMAN, 2014, s. 25.

⁶³ AKINCI, 1996, s. 154-156.

⁶⁴ OĞUZ, Yasemin N./ KUCUR KIRIMSOY, Deniz / TEPE, Harun vd., **Biyotetik Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, İstanbul, 2005, s. 115.

⁶⁵ Bu konuda kişinin yakınlarının da bedeninin ölüm sonrası nasıl kullanılacağı hususunda birbiriyle çatışan taleplerinin olabileceği hatırdta tutulmalıdır. 2005 yılında Irak'ta ölen ABD'li Çavuş Jason Hendrix'in naaşı üzerinde daha önceden boşanmış ebeveynleri arasında bir ihtilaf söz konusu olmuştur. Anne California, baba ise Oklohama'da defin için talepte bulunurken askeri mahkeme iki ebeveynden yaşlı olan babayı haklı bulmuştur. CANTOR, Norman L., **After We Die The Life and Times of the Human Cadaver**, Georgetown University Press, Washington D. C., 2010, s. 46.

konusu yapamaz; ancak sağlığında kesilen uzuvlar üzerinde tasarruf hukuken mümkün kabul edilmektedir⁶⁶. Bununla beraber cesedin bilimsel amaçlı inceleme ve araştırma için maddi menfaat karşılığı verilmesi mümkün olmamakla birlikte maddi içerikte olmayan yükümlülükler öngörülerek verilmesi mümkündür. Bunlar arasında bağışçıya söz konusu akademik kurumun internet sayfasında teşekkür edilmesi, fotoğrafının asılması ve biyografisinin ilgili bir yere yazılması gibi talepler sayılabilir⁶⁷.

C. Kadavra Temini Hakkındaki Yasal Düzenleme ve Değişiklikler

Ölü bedeninin yasal durumuna ilişkin açıklamadan sonra bu bedeninin tıp kurumlarına tesliminde yaşanan hususlara dair bir açıklama gerekmektedir. Bu hususta 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) 91-93. maddelerinde kanun koyucu ölü bedenden hukuka aykırı şekilde organ ve doku almanın suç oluşturacağını düzenlemiştir. İlgili maddelerde kişi veya ölü bedenden bir çıkara dayalı olarak doku ve organ alınması halinde hapis cezası verilebileceği ifadelerine yer verilmiş olmakla birlikte kadvraya ilişkin herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Kadavradan alınan organın ticaretini yapmanın suç olması burada kadvraya ilişkin ticarete dair bir fikir oluşturmaya kaynaklık etmektedir.

Bu konuda öne çıkan bir diğer kanun ise yukarıda da yer verilen 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'dur. Tıbbi ölüm halinin tespiti hususunda açık bir hüküm bulunmayan Kanun'da ölüm halinin tespiti hususunda bilimin ülkede ulaştığı düzey ve kurallar işaret edilmiş ve farklı alanlardan kurulu bir hekimler kurulunun oy birliğinin aranacağı hükme bağlanmıştır. Kanun'un 11. maddesinde “*Ölüden Organ ve Doku Alma Koşulu ve Cesetlerin Bilimsel Araştırma İçin Muhafazası*” başlığıyla kadvraya ilişkin şu ifadelerle yer verilmektedir;

“Bir kimse sağlığında vücudunun tamamını veya organ ve dokularını, tedavi, teşhis ve bilimsel amaçlar için bıraktığını resmi veya yazılı bir vasiyetle belirtmemiş veya bu konudaki isteğini iki tanık huzurunda açıklamamış ise sırasıyla ölüm anında yanında bulunan eşi, reşit çocukları, ana veya babası veya kardeşlerinden birisinin;

⁶⁶ ATABEK, 2011, s. 194.

⁶⁷ DOĞAN, Murat / OKUR, Sinan, “Cesedin Bilimsel İnceleme ve Araştırmalarda Faydalanılmak Üzere Vasiyet Edilmesi”, **IV. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı**, Aristo Yayınevi, C.I, (der. H. Hakeri, C. Doğan), İstanbul, 2021, s. 218. Bu hususta cesedin bilimsel inceleme ve araştırma amaçlı kullanılması hususunun bir miras sözleşmesinde yer alması da mümkündür. Miras sözleşmesindeki hususlara ilişkin tek taraflı beyanla vazgeçme imkânı beden bağışçı için de uygulama alanı bulmaktadır. DOĞAN / OKUR, 2021, s. 211.

bunlar yoksa yanında bulunan herhangi bir yakınının muvafakatiyle ölüden organ veya doku alınabilir. Aksine bir vasiyet veya beyan yoksa, kornea gibi ceset üzerinde bir değişiklik yapmayan dokular alınabilir. Ölü, sağlığında kendisinden ölümünden sonra organ veya doku alınmasına karşı olduğunu belirtmişse organ ve doku alınmaz⁶⁸.”

Aynı madde üzerinde 1982 yılında gerçekleştirilen ek düzenlemede ise konuya ilişkin olarak şu ifadeler yer verilir:

“(...) Ayrıca vücudunu ölümden sonra inceleme ve araştırma faaliyetlerinde faydalanılmak üzere vasiyet edenlerle yataklı tedavi kurumlarında ölen veya bunların morglarına getirilen ve kimsenin sahip çıkmadığı ve adli kovuşturma ile ilgisi olmayan cesetler aksine bir vasiyet olmadığı takdirde 6 aya kadar muhafaza edilmek ve bilimsel araştırma için kullanılmak üzere ilgili yükseköğretim kurumlarına verilebilirler. Bu cesetlerin defin hususu dâhil tabi olacakları işlemler Adalet, İçişleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca bu Kanunun yayımı tarihinden itibaren 3 ay içinde çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.”

Kanun’un devamındaki maddelerde organ ve doku ticareti hakkında cezaî hükümler öngörülmekte ve bu ticaretin alım-satım ile komisyonculuğunu yapanlar için hapis veya para cezası verileceği hüküm altına alınmaktadır. Bununla beraber bilimsel araştırmalara ilişkin ceset üzerinde nasıl tasarruf edileceği hususu, 1982 tarihli “*İnsan Cesedi Üzerinde Bilimsel Araştırma Yapılmasına İlişkin Yönetmelik*” içerisinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Yönetmelik 3. maddede “*kimsenin sahip çıkmadığı ceset*” ifadesinden yakınlarının sahip çıkmadığı, yataklı tedavi yapılan kurumlarında ölümü gerçekleşmiş veya bu kurumların morglarına getirilmiş, adli kovuşturmayla ilgisi olmayan ve vücudunun bilimsel amaçlı faaliyetlerde kullanımına engel oluşturacak yönde bir vasiyeti bulunmayan ceset anlaşılmaktadır. Bu cesetler ilgili düzenlemenin 4. maddesinde görülebileceği üzere kimsenin sahip çıkmadığı cesetler 45 gün bilimsel araştırma yapılmaksızın muhafaza edilir ve bu süre içinde şayet yakınları cesedi isterse gerekli işlemler yapılarak ceset bu kişilere teslim edilir⁶⁹.

⁶⁸ **Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun**, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2238.pdf>, (erişim tarihi 08.08.2022).

⁶⁹ İlgili Yönetmelik 5. maddenin bilimsel inceleme ve araştırma için vasiyet edilen cesetleri kimsesiz cesetler karşısında öncelikli bir konumda kabul ettiğini de burada ifade etmek gerekmektedir. **İnsan Cesedi Üzerinde Bilimsel Araştırma Yapılmasına İlişkin Yönetmelik**, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17727.pdf> (erişim tarihi 06.10.2022).

Burada bahsedilmesi gereken diğer yasal düzenleme ise 2004 tarihli Adli Tıp Kurumu Uygulama Yönetmeliği ile Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü'nün “*Kimsesiz Cesetlerin Bilimsel Araştırmada Kullanılması İçin Üniversitelerle İşbirliği*” konulu 12.01.2007 tarihli Genelgesidir. Yönetmeliğin ilgili maddesinde özetle adli tahkikat konusu olmuş, otopsis yapılmış cesetlerin en az altı ay süreyle muhafaza edilerek bilimsel araştırma amaçlı kullanılmak üzere yüksek öğretim kurumlarına verilebileceği hükmüne yer verilmektedir⁷⁰. Genelgenin yayınlanmasının ardından ise Ankara ve İstanbul'daki tıp fakültelerinin, cumhuriyet başsavcılıklarıyla protokol imzalayarak sorunu aşma çabası içerisinde oldukları basına yansımıştır⁷¹. Sonuç olarak yakın geçmişteki değişiklikler ile ulusal hukukta kadavraya ilişkin önemli değişikliklerin yapıldığını söylemek mümkündür.

Buna karşın son yıllarda sıklıkla çıkarılan torba yasalar yoluyla üniversitelerin kadavra tedarik edebilmelerinin önü açılmıştır. 2.1.2014 tarihinde kabul edilen, 18.1.2014 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan ve kamuoyunda “*Sağlıkta Torba Yasa*” olarak bilinen 6514 Sayılı “*Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” un 42. maddesi, Türkiye’de daha önce yasal bir niteliğe sahip olmayan kadavra ithalini belli şartlar altında geçerli kabul ederek şu ifadelerle yer vermektedir;

“Tıp eğitimi için gerekli olan kadavranın yurt içinden yeteri kadar temin edilememesi hâlinde, kadavra veya kadavra parçası, soykırım ve insanlığa karşı işlenmiş suçlar yoluyla ölmüş kimselerden temin edilmemiş olması kaydı ile yurt dışından temin edilebilir. Kadavra veya kadavra parçası temini ile yurt dışından kadavra temin edecek kişi veya kuruluşların yetkilendirilmesine dair usul ve esaslar Sağlık Bakanlığınca belirlenir⁷².”

5519 Sayılı Adli Tıp Kurumu ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun’un 17. maddesi de kimsesiz cesetler ile ilgili bir düzenleme getirmektedir. Yasa koyucu burada “*Morg*

⁷⁰ **Adli Tıp Kurumu Kanunu Uygulama Yönetmeliği,** <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatIdliski=0&MevzuatKod=7.5.7076&sourceXmlSearch=>, (erişim tarihi 08.08.2022)

⁷¹ **Tıp fakültelerindeki kadavra sorunu çözülüyor,** <http://www.hurriyet.com.tr/tip-fakultelerindeki-kadavra-sorunu-cozuluyor-8405845>, (erişim tarihi 03.08.2022).

⁷² **Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,** <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140118-1.htm>, (erişim tarihi 08.08.2022).

dairesine getirilen ve otopsinin sonuçlanması ile hüviyetinin tespitinden sonra morg dairesiyle ilgisi kalmayan ve yakınlarınca alınmayan veya araştırmalar sonucu kimsesiz olduğu anlaşılan ceset veya kısımları, adli tahkikatla ilgisi kalmamış olması ve aksine vasiyet bulunmaması şartıyla, en az altı ay süreyle muhafaza edilmek ve bilimsel araştırma için kullanılmak üzere ilgili yükseköğretim kurumlarına verilebilir. Ceset veya kısımlarının, bilimsel araştırma amacıyla yükseköğretim kurumlarına verilmesiyle ilgili işlemler yönetmelikle düzenlenir.” ifadelerine yer vermektedir⁷³. Bununla birlikte Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürlüğü 20.02.2015 tarihinde yayınladığı “Ölü Muayene ve Otopsi İşlemleri Genelgesi”nde cumhuriyet savcılıklarının kimsesizlere ilişkin cesetlerin teslimi konusunda tereddüt içerisinde oldukları belirtilmiş ve “Adli tahkikata konu edilmiş olup kimliği belirsiz ya da kimsenin sahip çıkmadığı veya yakınlarının almaması nedeniyle mezarlığa gömülecek olan cesetlerin tıp biliminin gelişmesine katkı sağlaması amacıyla ölü muayene ve otopsi işlemi yapıldıktan sonra Adli Tıp Kurumu Kanunu Uygulama Yönetmeliğinin 10 uncu maddesinin üçüncü fıkrasının (c) bendinde belirtilen kurallara uyularak bilimsel araştırma için kullanılmak üzere mahallindeki şartlar dikkate alınarak ve süresi belirtilmek suretiyle protokol yapılarak, Adli Tıp Kurumu Başkanlığının yönetiminde ihtiyacı olan yükseköğretim kurumlarına verilebileceği⁷⁴” hususunda gerekli özenin gösterilmesi gerektiği ifadelerine yer verilmiştir.”

Bu konuda son gelişmelerden biri de 7.1.2016 tarihinde “Adli Tıp Kurumu Kanunu Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” olmuştur. İlgili yönetmelikte kimliği tespit edilmiş olmasına rağmen ailesi, yakınları veya yetkili temsilcilikler tarafından üç gün içerisinde teslim alınmayan cesetlerin belediye veya mülki amirliklere teslim edileceği hususu hükme bağlanmıştır⁷⁵. Görüldüğü üzere belediyelere kimsesiz cesetlerin intikal etmesi hususu hızlandırılmaya çalışılmış; ancak tüm bu yasal düzenlemelere karşın bağış sayısındaki yetersizlik ve başta kimsesizlere ilişkin cesetler olmak üzere yeterli sayıda

⁷³ **Adli Tıp Kurumu ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun**, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2659.pdf>, (erişim tarihi 06.04.2022). Bununla beraber mevzuattaki düzenleme ile uygulamanın uyuşmadığı yolunda bir tespit de bulunmaktadır. Tıp ve diş hekimliği fakültelerine intikal eden cesetlerin altı ay süreyle kullanılamayacağı yolundaki düzenleme pratikte sorun teşkil etmektedir. Bu sebepten dolayı ilgili düzenleme üzerinde değişikliğe gidilerek altı aylık azami kullanım süresinin yasal olarak uzatılması gerekmektedir. DOĞAN / OKUR, 2021, s. 219.

⁷⁴ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140118-1.htm>, (erişim tarihi 21.08.2021).

⁷⁵ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160107-9.htm>, (erişim tarihi 09.09.2021).

kadavranın tıp fakültelerine temin edilememesi sonucu yurtdışından kadavra getirtilebilmesine torba yasa içerisindeki bir değişiklik ile olanak sağlanmıştır.

III. KADAVRA İHALELERİ DÖNEMİ: YURTDIŞINDAN KADAVRA İTHALATI VE BU ALANDA ŞİRKETLEŞME SORUNU

A. Tıpta Metalaşma ve Ticarileşme Ekseninde Kadavra

Çalışmanın bu kısmında olgusal durum ve yasal değişikliklerden hareketle kadavra teminindeki değişimin meta ve metalaşma (*commodification*) kavramları üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Bilindiği üzere meta, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde kelime anlamı olarak “*mal, ticaret malı*” ile “*elde bulunan varlık, sermaye*⁷⁶” anlamlarına gelmektedir. Klasik iktisatçılar tarafından oldukça geniş şekilde tartışılan kavram kullanım değerinin ötesinde piyasada değişim değeri olan şeye işaret etmektedir. Bununla beraber Marx’a göre meta olarak şeyler, piyasa düzleminde kullanım değeri ve değişim değeri olarak temelde ikili bir yöne sahiptir. Bununla birlikte metalar, meta sahipleri olmadan kendilerini mübadele edebilen şeyler olmadıklarından ötürü, metaların yanında bu metaları ellerinden çıkarmak isteyen meta taşıyıcıları yani meta sahipleri de mutlaka bulunmak zorundadır. Piyasada kendilerini meta sahipleri olarak yaptıkları sözleşmelerle tanıtan meta sahipleri, bu iktisadi ilişki içerisinde iradelerini açıklamaktadırlar⁷⁷.

Dilimizde resmi olarak bir karşılığı olmayan metalaşma kavramı ise piyasaya ait değeri olmayan şeylerin belirli süreçler sonunda değer kazanması halini karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Sosyoloji literatüründe ise bir şey üzerinde üretim ilişkilerinde değişime işaret eden metalaşma kavramı, eskiden piyasada bir değere tekabül etmeyen veya geçim amacıyla kullanılan mal ve hizmetlerin, pazar aracılığıyla alınıp satılmaya uygun hale getirilmesi ve bir mübadele değeri olmasını ifade etmektedir⁷⁸. Bugün bir kavram olarak metalaşma, “*insanların yaşamlarının piyasa ilişkilerinin gereklilikleri tarafından belirlenmesi sürecine atıfta bulunan*

⁷⁶ Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdksozluk.com/s/meta/>, (erişim tarihi 30.09.2019).

⁷⁷ MARX, Karl, **Kapital Ekonomi Politîğin Eleştirisi I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci**, (çev. M. Selik, N. Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 93-95.

⁷⁸ MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, (çev. O. Akınhay, D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 498.

*bir kavramdır*⁷⁹. Söz konusu durum yalnız daha önce bir piyasa değerine sahip olmayan şeyin hukuk tarafından menkul ya da gayrimenkul mal statüsüne getirilmesi sebebiyle yasal bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bu açıdan meta ve metalaşma kavramları, emek ve mübadele ilişkileri sebebiyle hukukla da yakından ilişkili durumda bulunmaktadır; zira kavram olarak meta, emek gücünün meta haline geldiği ve özgür biçimde mübadelenin olduğu bir ortamda olanaklıdır. Bu doğrultuda hukukta özne, tüm bu mübadele ilişkilerinin taşıyıcısı olarak karşılık bulmaktadır ve devlet düzenli şekilde devam eden mübadeleye bağlı bu ilişkilerin koruyucusu olarak kamusal güç kazanmaktadır⁸⁰. Bu konuda Wilkinson'ın da işaret ettiği üzere beden ticaretine ilişkin bir konuda nesneleştirme (*objectification*), araçsallaştırma (*instrumentalisation*) ve çıkar amaçlı kullanma (*exploitation*) kavramlarından metalaştırmayı ayırmak gerekmektedir; zira metalaştırma alım ve satımı olanaklı şeylerin hukuken düzenlenmesine de işaret eden bir toplumsal pratik olarak bu kavramlardan ayrılmaktadır⁸¹.

1970'lerde başta İngiltere olmak üzere tüm Avrupa'da varlığını gösteren neoliberalizm, devletin giderek ekonomik alandan çekildiği bu süreçte metalaşmayı da asli bir unsur olarak kullanmıştır. Türkiye'de 1980 sonrası artış gösteren neoliberal politikalar, devlete düzenleyici/denetleyici nitelikte bir işlev yükleyerek gerek ekonomi gerek hukuk alanında kanun ve uluslararası antlaşmalar yoluyla etkisini gösteren piyasalaştırmaya dönük bir ekonomik yapılanmayı belirli hukuki dönüşümler içerisinde beraberinde getirmiştir⁸². Bu sürecin sonunda piyasanın giderek tüm alanlarda hukuku bu ekonomik pratiklere uygun bir değişime zorladığı görülmektedir. Örneğin Cebeci metalaşma sürecinin tamamlandığı alanlarda kâr oranlarının düştüğü sektörlerden kamunun bazı kurum ve kamu iktisadi teşekkülleri ile hakim olduğu enerji, sağlık, eğitim gibi alanlara doğru kaymasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir durum devletle karşı karşıya gelme veyahut devlete hizmet sağlayıcı bir göreve talip olma halinin gerçekleşmesini gerektirdiğinden özelleştirme ve metalaşma süreçlerini de kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir⁸³.

⁷⁹ ÖZDEMİR, 2005, 81.

⁸⁰ KARAHANOGULLARI, 2017, s. 210-216.

⁸¹ WILKINSON, Stephen, **Bodies for Sale Ethics and Exploitation in the Human Body Trade**, Routledge, 2004, s. 44-45.

⁸² ÇAL, Sedat, "İdare Hukukunda Metalaştırma Serüveni: 1980'lerden Bugüne Kamu Hizmetindeki Başkalaşım ve İdare Hukukunun Bu Dönemeçteki Kimlik Sorunsalına Bakışlar", **Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm**, (der. A. M. Özdemir, M. Ketizmen), İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 113-115.

⁸³ CEBECİ, Ayşe, "Metalaşma Sürecinde Hukukun Etkisi: Türkiye'de Sağlık Alanının Metalaşması", **Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm**, (der. A. M. Özdemir, M. Ketizmen), İmge Kitabevi, Ankara,

Metalaşma sürecinde her şey piyasaya endeksli bir konumda bulunmakta veya o yöne doğru bir değişim göstermektedir. Devletin kamu hizmeti olarak yurttaşlara hizmet sunduğu alanların gittikçe özel sektöre ve şirketlere bırakılması ile bu dönem, kamusal birçok mal ve hizmetin talep eksenli olarak piyasaya girdiği bir dönemdir. Eğitim, enerji, ulaşım, sağlık, emek, güvenlik ve benzeri tüm alanlar bir piyasalaşma ekseninden geçmektedir. Bu kapsamda piyasaya endeksli yaklaşımların uluslararası antlaşmalar yoluyla oluşturdukları farklı etkinin dünyadaki meta ticaretinin serbestleştirilmesi noktasında ulusal sınırlar ve sınır ötesi piyasa olarak iki ayrı biçimde düşünülmesi gerekmektedir⁸⁴.

Bu hususta sürecin dikkat çekici alanlarından biri de tıp ve sağlık alanındaki piyasa endeksli metalaşmadır. Özel sektörün sağlık alanına girişi ilk kez 1982 Anayasası'ndaki düzenlemelerle gerçekleşmiş ancak sektörün teşvikler ve büyük sermayelerle alana dahil olması 2000 ve sonrasında olmuştur⁸⁵. Bu kapsamda 2002 sonrası gerçekleşen Sağlıkta Dönüşüm Projesi de sağlık reformu konusunda önemli bir sürecin başlangıcıdır⁸⁶. Bu dönemden sonra sağlık hizmetlerinde hızlı bir piyasalaşma yaşanmış ve Dünya Bankası (*The World Bank*), OECD (*The Organisation for Economic Co-operation & Development*) gibi uluslararası kuruluşların yayınladıkları ulusal ve bölgesel raporlar da bu süreçte etkili olmuştur⁸⁷. Bu durum çalışmanın ana başlığını oluşturan ihale hukukunun değişiminde de görülebilmektedir. 2002 tarihli son ihale kanununa kadar geleneksel dönem olarak ifade edilen bu dönem, 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ile işletimci dönem olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu dönemle birlikte kamu alımı yapacak olan idareye bir piyasa unsuru şeklinde hareket edecek şekilde imkân tanınmış ve özel tedarik süreçlerine göre süreç biçimlendirilmiştir⁸⁸.

2014, s. 272. Bu hususta çalışmanın içeriğiyle ilişkisi kurulabilecek dikkat çekici bir gelişme de mezarlıkların özelleştirilmesi tartışmasını gündeme getirmiş olan kanun tasarısı ve bununla imar planlarında özel mezarlık alanlarının ayrılabilmesi ve özel mezarlık kurulmasının olanaklı hale getirilmesidir. **3194 Sayılı İmar Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Taslağı**, https://mmo.org.tr/sites/default/files/gonderi_dosya_ekleri/551f31854d71378_ek_0.pdf, (erişim tarihi 28.06.2022).

⁸⁴ ÇAL, 2014, s. 115.

⁸⁵ CEBECİ, 2014, s. 263-264.

⁸⁶ SEZGİN, 2011, s. 15-16.

⁸⁷ CEBECİ, 2014, s. 262.

⁸⁸ TOPRAK, Eren, **Kamu İhaleleri Kamu Alımlarının Hukuki, Yönetmel ve Siyasal Boyutu**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s. 228.

Bu durum ise bir kamu hizmeti olan sağlığın giderek piyasacı bir yaklaşımla düşünülmesine ve tıp eğitimindeki somut eksiklerin de buradan karşılanmasına neden olmuştur. Basında yer alan iki yüz bin doktor hedefi⁸⁹, her gün bir yenisi açılan vakıf ve devlet üniversiteleri bünyesindeki tıp fakültelerini de oldukça önemli bir akademik kadro ve materyal eksikliğiyle baş başa bırakmıştır. Bu yönüyle sağlığın metalaşması bu anlamda sağlık personelinin emeğinin ve tıp eğitiminin de metalaşmasından ayrı düşünülemez bir alandır; zira gerek eğitimin özelleşmesi gerek materyal sağlayıcılarının piyasaya endeksli olarak bu alanda yer almaları bu durumdan etkilenmiştir. Mevcut tıp eğitimindeki problemlere dair yapılan açıklamalarda da tam gün yarası, performans sistemi, fakülte sayısının ve mevcut kontenjanların artırılması gibi hususlar sebebiyle tıp eğitiminin niteliğinin düştüğü ve bu durumun piyasa ilişkilerine tabî olan üniversite işleyişinden kaynaklı olduğu ifade edilmektedir⁹⁰.

Sonuç olarak kapitalist gelişim sürecinde tarihsel bir dönem içerisinde piyasa ilişkilerinin dışında kalan ve değere sahip olmaması sebebiyle tahvil edilemeyen şeylerin, ekonomik ilişkiler ağının getirdiği baskı içerisinde ekonomik bir değere sahip olması metalaşma olarak ifade edilebilir⁹¹. Bu sistem içerisinde neoklasik iktisat öğretisinin de etkisiyle haklar sürekli ekonomik bir düzlemde değerlendirilmektedir ve mevcut sınırlarını aşma yönünde eğilim gösteren özel mülkiyet hakkı, bireyi toplumsal bağlarından kopararak farklı hukuki formülasyonlar içerisinde yeni sözleşmesel ilişkilerin odağında bırakmaktadır⁹². Bu açıdan her türlü üretimin veya nesnenin piyasada bir değere tekabül edecek şekilde dolaşım sürecinin içerisine çekilmesi yönünde bir eğilim ile metaların piyasada sürekli hazır halde

⁸⁹ **Tıp eğitimi yoğun bakımda: 200 bin doktor hedefi kaliteyi düşürdü**, <http://www.medikalakademi.com.tr/tip-egitimi-yogun-bakimda-200-bin-doktor-hedefi-kaliteyi-duesuerdue/>, (erişim tarihi 27.08.2021).

⁹⁰ **Ata Soyler Tıp Eğitim Sempozyumu Sonuç Bildirgesi**, <http://www.ttb.org.tr/images/stories/file/2014/sem.docx> (erişim tarihi 27.08.2021). Çalışmayla ilgili bir diğer husus da kadavra bağırsağı olsa dahi kadavra muhafaza koşullarına sahip olmadığından ötürü mevcut bir kadavrayı fiksasyon ve saklama deneyimlerine sahip personel ya da olanağı olmayan tıp fakültelerinin bağırsaklı kadavraları geri çevirmesi ve bunun da “*kadavra bağırsağına ihtiyaç duyulmadığı*” şeklinde yanlış bir kanıya yol açmasıdır. Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği, **Kadavra Bağırsağı Süreci ve Anatomistin Sorumlulukları Raporu**.

⁹¹ ÖZDEMİR, 2005, s. 88.

⁹² “*Ekonomik etkinlik uğruna, hukukun piyasayı taklit etmesi gerektiğinden, otoyollar ve göller gibi pek çok kamusal alanın özelleştirilmesini, organ ve hatta bebek piyasasını savunmaya dek, giderek radikalleşen düşünsel çıktılar üreten bir bakış açısının, toplumun çatışmalı doğası, kültürel çeşitliliği ve zenginliğe bağlı bölünmüş yapısı karşısında kendi söylemini sağlama alacak argümanlar geliştirmesi beklenirken, bunu görebilmek güçtür.*” DÜLGER, Muzaffer, **Hukuka Ekonomik Yaklaşımın Toplumsal Dayanakları**, Birinci Basım, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2020, s. 386-387.

bulundurulması eğilimi metalaşma sürecinde bir arada devam etmektedir. Bu süreç sermayenin nüfuz ettiği tüm alanlarda herhangi bir engelle karşılaşmadan yayılım göstermesine dek süreklilik gösterecektir⁹³. Örneğin meclis, sermaye grupları veya şirketlere ticari işlemlerde bulunabilecekleri bir alan açarak daha önce ticari niteliğe haiz olmayan bir şeyin yasal olarak altyapısını düzenlemektedir. Böylece devletin münhasıran söz sahibi olması gereken bir alana sermaye el atarak bu alanda oluşan gereksinimin sonucu ilişkiler ticari nitelik kazanmaya başlamaktadır⁹⁴.

Bu durum ölü bir insan bedeninin bir ülkeden bilimsel amaçlı çalışma amacıyla ülkemize sokulmasında da görüldüğü üzere, kadavranın ticari işlemlere konu edilebilirliği noktasında da büyük bir sınırlandırmayı kaldırma aşamasına gelmiş bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma açısından kadavra, ticari işlemlere konu ve piyasada değere tekabül eden bir şey olarak şirketler elinde bir emtia statüsündedir veya bu statüye büyük bir benzerlik göstermektedir. Öyle ki uluslararası alanda tıp kurumlarına bilimsel amaçlı kullanılacak organ, doku ve kadavra temin etmek amacıyla beden ticaretiyle uğraşan kişilerin bu işler için ortaya çıkmaları mümkün olmuştur. Bu kişiler piyasanın talepleri doğrultusunda ihtiyaç sahipleriyle kadavra sahipleri arasında aracılık yapan, komisyon alan veya bu alanda faaliyet gösteren şirketlerden oluşmaktadır. Bu alanda faaliyette bulunan ve “*body broker*” denilen beden simsarlarının kadvralar için talep ettikleri fiyatlar da çoğunlukla illegal bir süreçte arz-talep dengesi içerisinde değişkenlik göstermektedir⁹⁵. Gerçekten de kadavra ticaretinin metalaştırma sürecinin bir sonucu olarak gerçekleştiğini ve XIX. yüzyıldan itibaren şehirlerde yoksulların bedenlerinin satılmaya başlandığından hareketle bunu bir “*ceset ekonomisi*” olarak okumak da ihtimal dahilindedir. Bu yolda insan bedenleri, iktisadi yararlılık ve iktisadi değer kavramlarıyla tıbbi ihtiyaçların giderildiği meta-ceset olarak ifade edilebilecek bir yolda kullanıma sokulmuş durumdadır⁹⁶.

⁹³ EVRENSEL, Özcan, “Metalaşma: Meta Bıçımının Gelişimi”, **Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi**, Yıl: 2017, Cilt: 15, Sayı: 58, (s. 60 -115), s. 90-92.

⁹⁴ ÖZDEK, Yasemin, **Şirket Egemenliği Çağı**, Notabene Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2011, s. 103-104.

⁹⁵ ARPACI, Murat, “Biyokapitalizm ve Beden Simsarlığı: Günümüzde Beden Ticaretinin Meslekleşmesi”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2020, Sayı: 35, (s. 519-546), s. 539-540.

⁹⁶ “*Ekonomik ve toplumsal yaşamda sermaye iktidarı meta-bedeni, klinik ve tıbbi anatomi bilgi-bedeni ve tıbbi ihtiyaçların motive ettiği arz-talep dengesi de meta-cesedi üretir.*” ARPACI, Murat, “Cesedin Metalaşması: Kapitalizm, Bedenin Politik Ekonomisi ve Kadavra Ticaretinin Doğuşu”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Yıl: 2020, Sayı: 153, (s. 153- 173), s. 171.

Bu konudaki güncel örnekler de dünyanın az gelişmiş ülkelerinde yaşayan kişilerin yalnız ölümleri sonrası (*post mortem*) değil, yaşamlarını sürdürürken de bedenlerinin belirli bölgelerini piyasada arz etmekte olduğunu⁹⁷ bize göstermektedir. Bir başka ifadeyle insan bedeninin belirli uzuv ve parçaları kişinin sağlığında da önemli bir değere tekabül edecek şekilde piyasada talep görmektedir. Örneğin Nahavandi bu konudaki eserinde böbrek nakli, taşıyıcı annelik, saç ticareti gibi alanlarda uluslararası piyasanın artık oluştuğuna dikkat çekmektedir. Bunu bir yoksulluk ve toplumsal eşitsizlik sorunu olarak gören yazara göre kiralanan rahim, satılan böbrek ya da saç piyasada birer mal statüsünde işlem gördüğünden ötürü alıcı ve satıcının arz-taleplerinin artık dünyada karşılık bulduğu kabul edilmelidir⁹⁸. 1980’li yıllara dek ilgili ülke ya da coğrafyada minör öneme sahip medikal bir prosedür olarak gerçekleşmesi gereken bu meselede giderek küçük girişimciler ve komisyoncuların yerini büyük şirketler veya devlet teşebbüsleri almıştır. Böylece dokudan korneaya kadar insan vücudunun her kısmının ticareti, gelişmiş ülkelerdeki alıcılar ile az gelişmiş ülkelerin onlardan farklı toplumsal sınıf, etnisite ile cinsiyete sahip “*satıcılar*” arasındaki ilişkileri bir şekilde sözleşme hukukuna uygun biçimde ticari bir kılıfa sokulmuştur⁹⁹.

B. Kadavra Alım İhalelerine Dair Hukuki Bir Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de son yıllarda üniversitelerin açtıkları ihalelere konu olan kadavra alım süreçlerinin yakından incelenmesi ile kadavranın bu ihalelerden hareketle bir meta olarak değerlendirilmesinin mümkün olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için yurtdışından ülkeye girişi sağlanan bu ölü bedenlerin belirli bir fiyat aralığında verilen tekliflerle ihalelerin konusunu oluşturma süreçlerine bu başlıkta daha yakından bakılacaktır. Diğer bir ifadeyle 2014 yılında yürürlüğe giren 2238 sayılı Torba Yasa ile yapılan değişikliğe dek yurtdışından temini mümkün olmayan kadavralar, yasal değişikliklerin ardından bir mal ve hizmet alımı statüsünde 4734 sayılı Kamu

⁹⁷ Burada dikkat çekici bir konu da farklı üreme yöntemlerinde kadavralardan faydalanılması hususunu içeren tartışmalardır. Örneğin erkek kadavradan alınan önceden dondurulmuş spermle ölüm sonrası bu kimseden çocuk sahibi olunması, kadın bir kadavranın rahminin fetüs taşıyıcısı olarak kullanılması veya donmuş embriyoyla ölüm sonrası ebeveyn olunabilmesine dair tartışmalar mevcuttur. CANTOR, 2006, s. 211 vd.

⁹⁸ NAHAVANDI, Firozueh, **Commodification of Body Parts in the Global South Transnational Inequalities and Development Challenges**, Palgrave Macmillan, London, s. 9.

⁹⁹ Yasal olarak oldukça büyük problemler barındırır da insan vücudunun belirli parçalarını konu alan ticari işlemlerin küresel ölçekte giderek artması beklenmektedir. HARRISON, Trevor, “Globalization and Trade in Human Body Parts”, **Canadian Review of Sociology**, Yıl: 1999, Cilt: 36, Sayı: 1, (s. 21- 35), s. 32-33.

İhale Kanunu'nun konusunu oluşturduklarından Türk hukuku bakımından tartışmalı bir durum oluşmaktadır.

Bilindiği üzere kamu idaresi ya da kamu tüzel kişilerinin kullanımından kaynaklı mal ve hizmet alımları ile yapım işlerine ait ihaleler hususunda yetkili kanun 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'dur. Kanun'a göre devlet, kamu hizmetinin üretimini kendi olanakları doğrultusunda yapabileceği gibi bu hizmete dair mal ve hizmet ihtiyacını dışarıdan da temin edebilir. Bu temin ihale yoluyla isteklilerin arasında en uygun fiyatı vererek yüklenici olan gerçek veya tüzel kişiler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu kapsamında ihale açacak olan idari birimlerin mal alımlarına dair bütün usul ve esaslarda izlenecek yolun da Mal Alımı İhaleleri Uygulama Yönetmeliği, Mal Alımları Denetim, Muayene ve Kabul İşlemlerine Dair Yönetmelik ve Elektronik İhale Uygulama Yönetmeliği gibi birçok düzenlemede yer aldığı bu hususta altı çizilmelidir¹⁰⁰.

İhalenin konusunu ihale eden kurum ile ihaleye giren şirket arasında bir mal veya hizmet alımı oluşturabilmektedir. 4734 sayılı Kanun'a uygun bir şekilde gerçekleştirilen ihaleler, doktrinde özel hukuk sözleşmeleri olarak kabul edilmektedir. Bu ihalelerin uygulanmasında 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu esas alınmaktadır. Sözleşmeye uygun ifanın yapılmasının ardından yüklenici taahhüdünü tamamlamış olmaktadır. Böylece kamu kurumları kendi kurumsal yapılarında ihtiyaç duydukları mal, hizmet ve yapım işlerini bu ihaleler yoluyla temin etmektedirler¹⁰¹. Burada yapılan sözleşmelerin tarafları eşit hak ve yükümlülüklerle tabii kıldığı, kanunda hüküm bulunmayan hallerde Borçlar Kanunu hükümlerine başvurulacağı ve kanunun yorum ve uygulanmasında bu ilkenin göz önünde bulundurulacağı kabul edildiğinden yüklenicilerin kamu hukuku bakımından kamu hizmetine yönelik sorumluluk taşımadıkları ve yalnızca özel hukuktan kaynaklı sözleşme sorumluluklarının bulunduğu ifade edilebilir¹⁰².

Bu aşamada kamu alımları açısından bir hizmet ya da bir mal alımı yapılabilmesi için gereken usuller 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nda sayıldığı üzere açık ihale usulü, belirli istekliler arasında ihale usulü ve pazarlık usulüdür. Bununla birlikte ihaleler alımın niteliğine

¹⁰⁰ CAN, Ozan, **Kamu İhale Hukuku**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019, s. 2-8.

¹⁰¹ 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ve 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu, 2000 yılı sonrasında Avrupa Birliği üyelik sürecinde kamu ihalelerinin kamu alımlarıyla ilgili yeni ilkeler ışığında ve uluslararası mevzuata uygun bir şekilde düzenlenmesi ihtiyacı neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1983 yılından beri yürürlükte olan 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu içerisindeki birçok hüküm 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu'na dahil olmuştur. CAN, **2019**, s. 8.

¹⁰² TOPRAK, **2016**, s. 231.

göre mal alımı, hizmet alımı ve yapım işi olarak üç temel alana ayrılmaktadır. İstekli şirketler teklif dosyalarını ihalelerin usulüne göre ilan, idari veya teknik şartnameye göre hazırlamaktadır. İhale tarihi, son teklif verme, ihaleye katılmayacak olanlar ve hangi kritere göre en avantajlı teklifin verilebileceği de kamu ihalelerindeki temel ilkelere uygun olarak bu ilan ve şartnamelerde açık şekilde yazılmak durumundadır¹⁰³.

Konuya ilişkin olarak yasada yapılan değişikliklerin sonucunda ülkemizde tıp fakülteleri bakımından eksikliği olan birçok üniversite, bünyelerindeki satın alma müdürlükleri aracılığıyla ihale usulüyle son dönemde kadavra alım ihalesine çıkmışlardır. Elektronik Kamu Alımları Platformu (EKAP)'ndan da görülebileceği üzere Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Aydın Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi gibi birçok üniversite tıp fakülteleri için öğrenci laboratuvarlarında kullanılmak üzere tahnitli kadavra ve kadavra parçaları alımı amacıyla açık ihale usulüyle ihale açmışlardır. İhaleye girecek istekliler olarak burada görünen ilgili şirketler tarafından yurda nakilleri gerçekleştirilen kadvralar, ihalede yazılı olan vücut kitle indekslerine uygun şekilde tahnit işlemi şirketler tarafından yapılarak ve yüklenici firma tarafından ilgili kuruma nakilleri sağlanarak getirilmiş olmalıdır¹⁰⁴. Buradan hareketle 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'na uygun olarak açık ihale usulüyle verilmiş bu ilanlarda kadvraları sağlayacak tedarikçilerin EKAP tarafından duyurulan teknik şartnameyi sağlayan ve tıbbi ilaçlar ile sarf malzemeleri sektöründe işteğal eden şirketler olduğu açıktır.

Çalışmamız açısından kadvralar, bütün isteklilerin teklif verebildiği açık ihale usulü ile yapılmaktadır ve açılan ihalelerde sıklıkla “*insan kadvrası, insan doku parçası ile kadavra/organ saklama havuzu*” alımı ihalenin içeriğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte Türk hukukunda ölü bir insan bedeninin üzerinde satış veya devir sözleşmesi kurulamayacağından ihale konusunu oluşturan kadvralar bedenlerini bağışlamış veya aileleri tarafından bedenleri bağışlanan yabancılara ait kadvralar olarak ülkemize giriş yapmaktadır. Bunun için farklı şirketler bu kadvraları ülkemize getirerek muhafaza etmekte veya üniversite ihaleleri

¹⁰³ CAN, 2019, s. 48 vd.

¹⁰⁴ İlgili kadavra alım ihalelerine şu bağlantılardan ulaşılabilir. İEÜ Kadavra Alımı, <https://www.izto.org.tr/tr/ihale/izmir-ekonomi-universitesi-ihaleleri/ieu-kadavra-alimi>, İstanbul Aydın Üniversitesi Anatomi Maketleri ve Kadavra Alımı İhalesi, <https://www.aydin.edu.tr/tr/ihaleler/Pages/ANATOM%C4%B0-MAKETLER%C4%B0-VE-KADAVRA-ALIMI-%C4%B0HALES%C4%B0.aspx>, <https://www.ilan.gov.tr/ilan/621622/ihale-duyurulari/mal-alim-ihaleleri/1-adet-tahnitli-erkek-kadavrasi-alim-ihalesi>, <https://www.ilan.gov.tr/ilan/509572/ihale-duyurulari/mal-alim-ihaleleri/kadavra-satin-alinacaktir>, (erişim tarihi 23.10.2021).

sonucunda ilgili ülkelerdeki şirketlerden bu kadvraları almaktadır. Şüphesiz bu aşamada bu kadvralar o şirketlerin üzerlerinde tasarrufta bulunabildikleri bir nitelik arz etmektedir. Böylece yurtdışından ülkemize getirilen tahnitli bir kadavra bu ihalelerin konusunu oluşturabilmektedir.

Bu doğrultuda kamu ve kamuya bağlı kuruluşların her türlü mal ve hizmet alımlarının yasal çerçevesini oluşturan 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun 4. maddesinde kanunun uygulanmasındaki "mal" ibaresinin karşılığı "*satın alınan her türlü ihtiyaç maddeleri ile taşınır ve taşınmaz mal ve hakları*" şeklinde verilmiştir¹⁰⁵. Bu bakımdan kadavra ihalelerinde ihale konusunu oluşturan ve Mal Alımı İhaleleri Uygulama Yönetmeliği'nde tanımlanmış olan yerli istekliler tarafından üniversitelere sağlanacak bu cesetlerin ihalede yazmamakla birlikte yabancı ülke vatandaşlarına ait bedenler olduğuna dair herhangi bir şüphe yoktur. Bu doğrultuda elindeki değerlerden kâr elde etme yönünde bir irade ortaya koyan kamu idaresinin gelecekte elindeki kimsesiz yurttaşlara ait cesetlere değer biçmesi ve talep edenler için satışa sunması da uzak bir olasılık da olsa düşünölmeye değerdir¹⁰⁶.

Çoğunluğu ABD merkezli vakıflar ile bağlantılı sağlık ve optik alanında faaliyet gösteren şirketler tarafından getirilen bu kadvralar kişinin ölümü sonrası dondurularak ülkemize nakledilmektedir¹⁰⁷. Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği (TAKAD) de bu konudaki raporunda 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun üzerinde 2014 yılında yapılan değişikliğe dikkat çekerek yurtdışındaki bağışçının kadvrasının muhafaza edilerek uluslararası transferle ülkemize getirilmesinin çok büyük bir maliyete yol açtığına dikkat çekmektedir. İhale sürecine dikkat çeken raporda da vurgulandığı üzere transfer sürecinin organizasyon edilmesindeki zorluklar ve sınırlı sayıda

¹⁰⁵ **Kamu İhale Kanunu**, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4734.pdf>, (erişim tarihi 27.10.2021).

¹⁰⁶ ÇAL, 2014, s. 145. Bu konuda dikkat çekici bir örnek de İzmir'deki bir devlet üniversitesinin tıp fakültesinden İstanbul'daki bir vakıf üniversitesine bir öğretim üyesi aracılığıyla yasa dışı biçimde gerçekleşen kadavra satışlarıdır. T.C. yurttaşlarına ait bedenlerin maddi çıkar gözetilerek illegal biçimde bir kurumdan başka bir kuruma aktarılması ve olayın kamuoyuna yansımalarının ardından konuyla ilgili olarak TBMM'de yanıtlanması istemiyle dönemin başbakanına soru önergesi verilmiştir. **Üniversitede kadavra skandalında yeni gelişme: Nereye satıldığı ortaya çıktı**, [https://haber.sol.org.tr/toplum/universitede-kadavra-skandalında-yeni-gelisme-nereye-satildiği-ortaya-cikti-221586](https://haber.sol.org.tr/toplum/universitede-kadavra-skandalinda-yeni-gelisme-nereye-satildiği-ortaya-cikti-221586), (erişim tarihi 07.08.2022).

¹⁰⁷ **Tıp için kadavra ithalatı**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tip-icin-kadavra-ithalati-735799>, (erişim tarihi 21.03.2022).

kadavranın bu şekilde getirilebilmesi için gereken kaynak, ülkemizde kadavra temininin artık ticari bir sürecin parçası olarak kabul edilmesini gerektirmektedir¹⁰⁸.

C. Kadavra İhalelerinde Yüklenici Şirketlerin Durumu

Bilindiği üzere ticaret şirketlerinin kuruluş amaçları diğer ortaklık biçimlerinden farklı olarak iktisadi, ticarî ve sınai nitelikte faaliyette bulunmaları olarak kabul edilmektedir ve bu yönüyle bir şirketin amacı kuruluşu gereği gayri iktisadi bir nitelik taşıyamayacağından ötürü her şirket maddi ve iktisadi amaç içinde kurulmuş sosyal birleşme niteliğindedir¹⁰⁹. Bundan ötürü çalışma açısından da kadvraların ülkemize getirilmesinde önemli bir transfer rolü oynayan bu şirketlerin temel amacının kâr elde etmek ve paylaşmak olduğu açıktır. Bir ticari işletmenin tanımında ekonomik yarar sağlama ve yapılan işten gelir elde etme amacı mutlak olarak bulunmaktadır. Gelir elde etme amacına karşılık amacın gerçekleşip gerçekleşmemesi işletmeye niteliğini kaybettirmez. İşletme ekonomik çıkar amaçlı kurulduğundan ötürü buradan sağlanan gelirin sarf şekli veyahut işletmeyi işleten kişilerin hukuki statülerinin işletme açısından bir önemi olmadığı da burada belirtilmelidir¹¹⁰. Diğer bir ifadeyle buradaki iş ve işlemin ticari hükümlerin ölçü ve sınırları içerisinde olmasından ötürü yapılan işlemin ticari bir muamele olduğu çıkarımı yapılmalıdır¹¹¹.

Ekonomik şartların bir uzantısı olarak günümüzde tıp fakülteleri ve hastaneler piyasa kurallarına göre çalışmakta ve kullandıkları tüm ürün, alet ve ilaçlar bu süreçten doğrudan etkilenmektedir. Bunun çalışmamızla ilgili yansıması da ülkemizde tıp fakültelerinin bir ihtiyacı olarak kadvraların mal alımına konu olmasıdır; ancak bu kadvraların hangi ülkelerden ve nasıl getirildikleri de çalışma açısından önem taşımaktadır; zira fakültele getirilen bu kadvraların yurtdışından temini hususunda en büyük paya bu şirketler sahiptir. Ülkemizde belirli firmalar bu kadvraların üniversitelere temini hususunda ülkemizde öne çıkan şirketler olarak görünmektedir. Örneğin Novus Arge şirketi sitesinde yaptığı açıklamada taze donmuş (*fresh frozen*), tahnitli (*embalmed*) veya patolojik amaçlı kadavra (*pathological cadaver*) gibi farklı tipte kadavra temini yapabildiklerini sitelerinde ilan etmektedir. Bu konuda

¹⁰⁸ Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği, **Kadavra Bağışı Süreci ve Anatomistin Sorumlulukları Raporu**.

¹⁰⁹ PULAŞLI, Hasan, **Şirketler Hukuku**, Karahan Kitabevi, Güncelleştirilmiş 8. Baskı, Adana, 2009, s. 2-4.

¹¹⁰ ARKAN, Sabih, **Ticarî İşletme Hukuku**, On Dördüncü Tıpkı Basım, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, s. 21.

¹¹¹ DOMANIÇ, Hayri/ ULUSOY, Hayri, **Ticaret Hukukunun Genel Esasları**, 5. Bası, Arıkan Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 42.

faaliyet gösteren yurtdışı vakıf ya da şirketlerle kadavra temini hususunda ortak çalışma yürüten şirketler, bu bedenleri yurtdışı merkezli donör bankalarından sağladıklarını ifade etmektedir. Bu konuda ülkedeki tek yetkili distribütör olduğunu ifade eden ve Türkiye Cumhuriyeti çevresindeki on iki ülkeye kadavra temini gerçekleştirdiklerini ifade eden Novus Arge firması, “*Türkiye Cumhuriyeti Kanunları’na ve ABD Federal Yasaları’na, bağış esasına uygun, donöre saygı ve etik kurallar göz önünde bulundurularak*” kadvraların temin edildiğini ifade etmektedir¹¹². Bu kadvraların çoğunlukla kimsesizlere ya da ABD’de yaşamlarını sürdürürken sağlık sigortası karşılığında ölümleri sonrası bedenlerini bağışlamayı taahhüt eden kimselere ait olduğu ifade edilmiştir. BBC International’da yer alan bir habere göre İngiltere’de konuya ilişkin lisansı olan yetkili makamların bağışçıya herhangi bir ücret vermediği, ABD’de bu alanda çalışan vakıf ve şirketlerin ise kadavra talebindeki artış sebebiyle ölünün ailesine finansal destek sağlayabildiği ifade edilmektedir¹¹³. Bu doğrultuda yurtdışındaki durum da kadavra bağışının giderek ticarileşen veya ticarileşme potansiyeli olan bir alan olmaya başladığını gözler önüne sermektedir.

Bu meseleyle ilintili olarak bir dikkat çekici olay da ABD’de yoksul yurttaşların cenaze masraflarından kaçınmak amacıyla bedenlerini bilimsel araştırma amaçlı bağışlamalarının yaygınlık kazanmasıdır. Buna karşın bu kişilerin bedenleri farkında olmadan bu alanda kâr etme amacı olmadığını iddia eden vakıf veya şirketlerin eline de düşebilmektedir. Herhangi bir kayıt olmaksızın bu işle iştigal eden bu kimseler ticari altyapısı eksik kadavra alım-satım süreçlerinde kadvraları ya da kadavra parçalarını bu alanda araştırmacılara yüksek kârla satmakta veya

¹¹² **Kadavra Temini ve Kursları**, <https://novusarge.com/kadavra-temini-ve-kurslari/>, (erişim tarihi 09.03.2022).

¹¹³ Harvard Üniversitesi’nden Anteby, ABD’de kadavra ticaretinin suç olmasına rağmen yasalar tarafından taşınma, işlem görme ve saklanma giderlerinin bu kapsamın dışında tutulduğunu belirtmiştir. **How much is a body worth?**, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8519611.stm>, (erişim tarihi 09.03.2022). Bu konudaki bir başka makalesinde Anteby kadavra ticaretindeki ahlaki itirazlara eğilmektedir. Buna göre ABD’de vücut parçalarının ya da kadvranın belirli bir amaç doğrultusunda alımı veya satımı, bir rıza olduğu müddetçe organ nakli gibi yasal kabul edilmektedir; ancak bunun yasal çerçeve içerisinde ticarileştirilmesi yargısal açıdan bu konuda olası yetki uyuşmazlığı tartışmalarını gündeme getirmektedir. ANTEBY, Michel, "Markets, Morals, and Practices of Trade: Jurisdictional Disputes in the U.S. Commerce in Cadavers" **Administrative Science Quarterly**, Yıl: 2010, Cilt: 55, Sayı: 4, (s. 606–638). Buna karşın anatomi kurumlarının donörlerden herhangi bir ücret almadığı ve cesedin nakli başta olmak üzere masrafların cesedi teslim alan kuruma ait kabul edildiği İsviçre ve İspanya örneklerinde kadavra ile kadavra parçalarının ticari amaçlı kullanılabilceği de büyük oranda kabul görmektedir. Bu örneklerde kadavra ya da kadavra parçalarının İsviçre ve İspanya’ya ithal edilmesi ve bunun ticari amaçlı kullanımı da mümkündür. RIEDERER, Beat, BUENO-LÓPEZ, José, **2014**, s. 363.

kiralamaktadır¹¹⁴. Kadavraya ihtiyaç duyan kurumlar bu kadvraları tam, belli kısımlarla veya organları alınmış biçimde talep etmekte ve ekstra talepler ayrıca ücretlendirilmektedir¹¹⁵.

Bu konuda kadavra ihalelerindeki bedele ve kadvraların meta olduğu yolundaki iddiaya bu giderlerin esasen taşınma, saklama ile işlem görme masraflarının bir karşılığı olduğu savıyla karşı çıkılabilir. Diğer bir ifadeyle, yüklenici şirket hukuken kendisine bağışlanan kadvrayı ilaçlama, dondurma ve transfer işlemlerinin sonucunda kendi personeli aracılığıyla tıp kurumuna teslim ettiğini ve ihale sonucundaki bedelin bunun bir karşılığı olduğunu ifade edebilir¹¹⁶. Buna karşılık ihaleye giren şirketlerin bu ihale öncesi veya sonrası işlemleri kâr amacı gütmeyen gerçekleştirmesi için herhangi bir sebebi bulunmadığı gibi bu konuda deklare ettiği bir açıklaması da bulunmamaktadır. Mevcut şirketler tıp fakültelerine kadavra sağlayacaklarını taahhüt ederek girdikleri mal alımı ihalelerinde kendileri açısından ticari bir muamelede bulunmaktadır ve tedarik ile transfer başta olmak üzere gerçekleştirdikleri tüm işlemlerin üzerine kendileri için belirli bir kâr oranı koyarak bu ihalelerde yerlerini almaktadır

¹¹⁴ **In the U.S. market for human bodies, almost anyone can dissect and sell the dead**, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/usa-bodies-brokers/>, (erişim tarihi 28.01.2022). Bu konuda ABD’de yaşanan bir örnek de 24 yaşında hayata veda eden diyaliz hastası Cody Saunders’a aittir. Baba Saunders 695 dolarlık krematoryum bedelini karşılayamadığından ötürü oğlunun bedenini *Restore Life USA* adlı kuruluşa bağışlamıştır. Kuruluş tarafından teslim alındıktan birkaç hafta sonra Saunders’ın bedeni, ülkede kadavra parçalarının satışı konusunda araştırma yapan bir Reuters muhabirinin eline geçmiştir. Reuters muhabiri Brian Grow, Saunders’ın bedeninin servikal omurga bölümünü e-mail yoluyla 300 dolar karşılığında şirket yetkililerinden almak üzere anlaşmıştır. Omurganın hangi amaçla kullanılacağı konusunda herhangi bir belge görmeden parçayı gönderen şirket, kurye yoluyla örneği Grow’a göndermiştir. Grow kargoyu teslim aldıktan sonra Minnesota Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde kadavra bağışı programını yürüten Angela McArthur’a ilgili parçayı incelemesi amacıyla teslim etmiştir. Belgedeki bağışçıya ilişkin evrakları eksik bulan McArthur, ayrıca bağışçının tıbbi geçmişini yüzeysel bulmuş ve kadavra bağışının geleceği konusunda bu olayda yaşananların yurttaşlarda tereddüt oluşturabileceğini ifade etmiştir. **Ölü beden ticareti: Bağışlanan bedenler nasıl nakde çevrilir?**, <https://haber.sol.org.tr/toplum/olu-beden-ticareti-bagislanan-bedenler-nasil-nakde-cevrilir-216015>, (erişim tarihi 06.08.2022).

¹¹⁵ **Tıp için kadavra imalatı**, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tip-icin-kadavra-ithalati-735799>, (erişim tarihi 21.03.2022).

¹¹⁶ Bu ücretin masrafların karşılığı mı yoksa bir kâr elde etme arayışının sonucu mu olduğu konusunda Anteby makalesinde, 1987 tarihinde çıkan ve 2006 tarihinde revize edilen *Uniform Anatomical Gift Act*’e ve yasada geçen “*reasonable payment*” ifadesine dikkat çekmektedir. Buna göre kullanıcılar kadavra üzerinde transfer ve ilaçlama işlemleri gibi özel masrafları karşılamakla yükümlüdürler. ANTEBY, 2010, s. 33. Amerika Birleşik Devletleri’nde nakil amaçlı organ, doku ve göz bağışlama konusunu düzenleyen *Uniform Anatomical Gift Act*, ilk olarak 1968 yılında çıkan ve daha sonra 1987 ile 2006 yıllarında üzerinde değişiklik yapılan bir yasadır. **Uniform Anatomical Gift Act (UAGA)**, <https://www.donatelifenw.org/sites/default/files/Uniform%20Anatomical%20Gift%20Act.pdf>, (erişim tarihi 25.08.2022).

SONUÇ

Çalışmada vurgulandığı üzere cesedin olağan bir eşya niteliğinde olmadığı ve parasal işlemlerin konusunu oluşturamayacağı düşüncesi, eşya hukuku doktrininde hakimdir. Bununla birlikte ülkemizde son on yıldaki yasal değişiklikler sonucu yurtdışından getirilen kadavra alımlarına bakıldığında bu cesetlerin getirilmesinin oldukça maliyetli olduğu, üniversitelere maddi bir yük getirdiği görülmektedir. Bu hususta kimsesiz cesetlerin sayısı ülkemiz tıp fakültelerindeki kadavra eksikliği sorununu çözmeye yetecek sayıda olmasına rağmen yasal prosedürün aşılamaması sebebiyle üniversiteler medikal alanında faaliyet gösteren şirketlerin tedarik etmiş olduğu bu kadavra alımlarını yapmak zorunluluğunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut yasal prosedürleri uygulandığında böyle bir ihtiyacı bulunmamaktadır; ancak merkezi ve yerel kurumların iş birliği edememeleri sebebiyle kadavra temininin ulusal sınırlar içerisinde çözümü gerçekleştirilememiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki tıp eğitimi açısından duruma bakıldığında anatomi eğitiminde “*ithal kadavra*” döneminin başlaması ve yurtdışından getirilen kadvraların kullanılması Avrupa ve ABD örneklerinde benzeri olmayan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tıp fakültelerindeki kadavra ihtiyacını bağışçılar ve kimsesizlere ait cesetleri kullanarak değil, parasal kaynaklarının bir kısmını bu ihtiyaca ayırarak çözüme yoluna gitmiştir. Ayrıca çalışmada da yer verildiği üzere burada savcılık ve yerel makamların resmi prosedürü yerine getirmemeleri ya da ona riayet etmede tereddüt etmeleri sonucu, kamunun zarara uğratılması söz konusudur. Bu noktada tıp ve diş hekimliği fakülteleri bu eksikliklerini gideremediklerinden 2014 yılında yürürlüğe giren düzenleme ile bu konuya ilişkin ihtiyaç giderilmiştir. Değişikliğin ardından devlet üniversiteleri ve vakıf üniversiteleri bu ihtiyaçları doğrultusunda ihaleye çıkarak bu ihtiyaçlarını bir "mal" alımı usulü üzerinden görmeye başlamışlardır. Bu andan itibaren tıp fakülteleri, tıp ve biyomedikal alanında iştirak eden şirketler ve Meclis arasında kurulan bağlantılar yoluyla kadavra getirme, kadavra ihalesi ve bu durumun yasal bir koruma sağlanması süreci tamamlanmış bulunmaktadır. Bu değişikliğin sonucunda artık şirketler distribütörlerden sağladıkları kadvraları üniversitelere tedarik etmeye başlamış ve ilgili akademik kurum da malın alıcısı haline gelmiştir. Böylece ticari faaliyetin konusu haline gelen kadvralar, yurtdışında bu talebin uygunluğunu tespit eden, maliyet çalışmasını ve risklerini tespit eden şirketler bakımından artık bir emtia statüsündedir; zira kadavra karşılığında talep edilen bir nakliye masrafı değildir. Ayrıca kadavra temin eden şirketler, araştırmacıların bu kadvralar üzerinde saatlik ücret ya da kiralama yoluyla

çalışmalarına olanak sağlayabileceklerini de açıklamalarında ifade etmektedir. Bununla beraber bu kadavraların yürürlükteki ithalat mevzuatı ve gümrük mevzuatına uygun şekilde geçirilip geçirilmediği de bir soru işareti barındırmaktadır.

Bu hususta bir diğer tartışma konusu ise şirketlerin yalnızca yurtdışından getirdikleri kadavraların satışının mümkün olabilmesidir. Bugün itibariyle kadavra temini ve satışının yalnızca ülkemize dışarıdan getirilen kadavralara ait olması, ilerleyen yıllarda Türkiye'deki yurttaşlara ait cesetlerin de söz konusu işlemlere konu olup olamayacağı sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu süreç, savcılıkların adli tahkikata konu olmuş cesetleri teslim etmemesiyle birlikte düşünüldüğünde, bir kurumun yurtdışındaki kadavrayı almak yerine bir belediyeden çok daha düşük ücretle bir kimsesize ait kadavrayı satın almak yolunu izleyebileceği veya bir yerel idarenin elindeki kimsesizlere ait cesetlere belirli değerler biçerek onları kadavra ihalelerine sokabilme ihtimalini düşündürmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde ülke sınırları içerisinde bir insan bedeninin hangi ülke yurttaşına ait olduğu kadavra satışına konu olmak bakımından önemlidir; zira yabancı ülke yurttaşına ait bir bedenin bir şirket elinde malvarlığı statüsünde olması mümkünken Türkiye Cumhuriyeti yurttaşına ait diğer beden için böyle bir durum söz konusu değildir. İnsan bedeninin ivazlı tasarrufa konu olamayacağı hususundaki yerleşik argüman bu bakımdan hükmünü yitirmektedir. Bu bakımdan mesele kişiler hukuku ve ihale hukukunun da etkilendiği karmaşık bir meseledir; zira ülke sınırları içerisinde kadavranın meta statüsünde işlem gördüğü bir sürece kapı aralanmaktadır. Bir insan bedeninin ticarileştirilerek bundan maddi anlamda yararlanılması ve bu doğrultuda yapılan sözleşmeler sonucunda bu bedenler üzerinde tasarruf edilmesi mümkün hale gelmektedir. Bu aşamada yurtdışından bilimsel amaçlı getirilmiş kadavraların piyasa değeri görerek metalaştığı ve ülkemizde mal statüsünde işlem görebildiği açıktır.

KAYNAKÇA

AKINCI, Şahin, Türk Özel Hukukunda İnsan Kökenli Biyolojik Madde (Organ-Doku) Nakli Kavramı ve Bundan Doğan Hukuki Sonuçlar, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

AKİPEK, Jale G., Türk Eşya Hukuku (Ayni Haklar) İkinci Kitap Mülkiyet, İkinci Bası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

ANTEBY, Michel. "Markets, Morals, and Practices of Trade: Jurisdictional Disputes in the U.S. Commerce in Cadavers." **Administrative Science Quarterly**, Yıl: 2010, Cilt: 55, Sayı: 4, (s. 606-638).

ARIÉS, Philippe, **Batıda Ölümün Toplumsal Tarihi**, Everest Yayınları, (çev. I. Gürbüz), 2015, İstanbul.

ARKAN, Sabih, **Ticarî İşletme Hukuku**, Ondördüncü Tıpkı Basım, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.

ARPACI, Murat, "Biyokapitalizm ve Beden Sımsarlığı: Günümüzde Beden Ticaretinin Meslekleşmesi", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Yıl: 2020, Sayı: 35, (s. 519-546).

ARPACI, Murat, "Cesedin Metalaşması: Kapitalizm, Bedenin Politik Ekonomisi ve Kadavra Ticaretinin Doğuşu", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Yıl: 2020, Sayı:153, (s. 153-173).

ATABEK, Reşat, "İnsan Vücudu Üzerinde Tasarruflar", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2011, Cilt: 1, Sayı: 2, (s. 188-195).

BEAUCHAMP Tom L., **CHILDRESS** James F., **Biyomedikal Etik Prensipleri**, Yedinci Edisyon, (çev. M. K. Temel), Betim Kitaplığı, İstanbul, 2017.

BOLT S, Eisinga R, Altena M, Venbrux E, Gerrits PO. Over My Dead Body: Body Donation and the Rise in Donor Registrations in the Netherlands. **OMEGA- Journal of Death and Dying**. Yıl: 2012, Cilt: 66, Sayı: 1, (s. 55-77).

CAN, Ozan, **Kamu İhale Hukuku**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019.

CANTOR, Norman L., **After We Die The Life and Times of the Human Cadaver**, Georgetown University Press, Washington D. C., 2010.

CEBECİ, Ayşe, "Metalaşma Sürecinde Hukukun Etkisi: Türkiye’de Sağlık Alanının Metalaşması", **Türkiye’nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm**, (der. A. M. Özdemir, M. Ketizmen), İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

CLAYTON, Martin, **Leonardo Da Vinci: Anatomist**. Royal Collection Trust, 2012.

ÇAL, Sedat, "İdare Hukukunda Metalaştırma Serüveni: 1980’lerden Bugüne Kamu Hizmetindeki Başkalaşım ve İdare Hukukunun Bu Dönemdeki Kimlik Sorunsalına Bakışlar", **Türkiye’nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm**, (der. A. M. Özdemir, M. Ketizmen), İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

ÇELİK, Yüksel, “XIX. Yüzyılda Osmanlı’da Anatomi Eğitimi ve Kadavra Temininde Yaşanan Sorunlar”, **Tarih Dergisi**, Yıl: 2012, Sayı:48, (s. 47-63).

DEVELİ, Sedat, “A detailed cadaver donation form”, **Anatomy**, Yıl: 2018, Cilt: 12, Sayı: 1, (s. 38-44).

DOĞAN, Murat / **OKUR**, Sinan, “Cesedin Bilimsel İnceleme ve Araştırmalarda Faydalanılmak Üzere Vasiyet Edilmesi”, **IV. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı**, Aristo Yayınevi, C.I, (der. H. Hakeri, C. Doğan), İstanbul, 2021.

DOMANIÇ, Hayri / **ULUSOY**, Hayri, **Ticaret Hukukunun Genel Esasları**, 5. Bası, Arıkan Basım Yayın, İstanbul, 2007.

DÜLGER, Muzaffer, **Hukuka Ekonomik Yaklaşımın Toplumsal Dayanakları**, Birinci Basım, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2020.

ERBAY, Hasan / **BİLİR**, Abdülkadir / **GÖNÜL**, Yücel / **TURAMANLAR**, Ozan / **SONGUR**, Ahmet, “Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Kadavra Algısı ve Eğitimde Kadavra Kullanımına Yönelik Yaklaşımları”, **Türkiye Biyoetik Dergisi**, Yıl: 2015, Cilt: 2, Sayı: 1, (s. 63-72).

EVRENSEL, Özcan, “Metalaşma: Meta Biçiminin Gelişimi”, **Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi**, Yıl: 2017, Cilt: 15, Sayı: 58, (s. 60-115).

GEZDER, Ümit, “Hatırayı Koruma Doktrini ve Ölüm Sonrası Kişiliğin Korunması Doktrini”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2011, Cilt: 65, Sayı: 1, (s. 207-222).

GÜRSES, İlke Ali / **ÇELİK**, Servet / **ÜZEL**, Mehmet, vd., “A proposal for body donation forms in Turkey: study of the Committee for Body Donation and Cadaver Monitoring”, **Anatomy**, Yıl: 2020, Cilt: 14, Sayı: 3, (s. 220-226).

HAKERİ, Hakan, “Kadavradan Organ Nakli ve Hukuki Sorunlar”, **Ankara Barosu V. Sağlık Hukuku Kurultayı (1-2 Kasım 2013)**, (der. C. Doğan, P. Aksoy Gülaslan), Ankara.

HAKERİ, Hakan, **Tıp Hukuku**, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

HAKERİ, Hakan, **Tıp Hukuku**, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

HAKERİ, Hakan, **Tıp Hukuku**, C.II, Güncellenmiş 25. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.

HARRISON, Trevor, “Globalization and Trade in Human Body Parts”, **Canadian Review of Sociology**, Yıl: 1999, Cilt: 36, Sayı: 1, (s. 21-35).

İNCEOĞLU, Sibel, **Ölme Hakkı (Ötanazi)**, 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

KÂHYA, Esin, “Bizde Disseksiyon Ne Zaman ve Nasıl Başladı?”, **Belleten**, Yıl: 1979, Cilt: 43, Sayı: 172, (s. 739-759).

KARAHANOĞULLARI, Onur, **Marksizm ve Hukuk Diyalektik Hukuk Bilimi**, 1. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

KÜRKCÜOĞLU, Ayla / **KOSİF**, Rengin / **ÇİLİNGİROĞLU ANLI**, Serpil, “Beden Bağışı ve Anatomi Eğitimindeki Önemi”, **Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2021, Cilt: 23, Sayı: 3, (s. 645-655).

MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, (çev. O. Akınhay, D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

MARX, Karl, **Kapital Ekonomi Politîğin Eleştirisi I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci**, (çev. M. Selik, N. Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

METİN, Sevtap, **Biyo-Tıp Etiği ve Hukuk**, Betim Kitaplığı: İstanbul, 2019.

NAHAVANDI, Firozueh, **Commodification of Body Parts in the Global South Transnational Inequalities and Development Challenges**, Palgrave Macmillan, London, 2016.

OĞUZ, Yasemin N./ **KUCUR KIRIMSOY**, Deniz/ **TEPE**, Harun vd., **Biyoetik Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, İstanbul, 2005.

OĞUZMAN, Kemal; Seliçi, Özer; Özdemir, Saibe Oktay, **Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2014.

ORTADEVECİ, Abdullah/ **ÖZ**, Semih, “Kadavra Tarihi, Kadavra'nın Türkiye ve Dünya'da Anatomi Eğitiminde Kullanılması ve Fiksasyon”, **ESTÜDAM Klinik Anatomi Dergisi**, Yıl: 2016, Cilt:1, Sayı: 2, (s. 1-7).

ORTUĞ, Gürsel, **Anatomide İz Bırakanlar Resimli Anatomi Tarihi**. Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2015.

ÖZDEK, Yasemin, **Şirket Egemenliği Çağı**, Notabene Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2011.

ÖZDEMİR, Ali Murat, “Sağlığın Ekonomi-Politiği: Sağlık Hizmetlerinde Metalaşma Süreci Üzerine Bir Deneme”, **Ekonomik Yaklaşım**, Yıl: 2006, Cilt: 16, Sayı: 56, (s. 79-95).

ÖZEL, Çağlar, “Medeni Hukuk Açısından Ölüm Anının Belirlenmesi ve Ceset Üzerindeki Hakka İlişkin Bazı Düzenlemeler, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2002, Cilt: 51, Sayı: 1, (s. 43-77).

ÖZER, Hatice, ““Kalbi Atan Kadavralar” / “Sıcak Ölüler”: Modern Dönemde Ölümün Yeniden Tanımlanma Gereksinimine İlişkin Sosyo-Kültürel Bir İnceleme”, **MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 2017, Sayı: 15, (s. 45-56).

ÖZSUNAY, Ergun, “Yaşamın Sonu Aşamasında Tıbbi Tedaviye İlişkin Karara Hastanın Katılımı”, **Klinik, Etik, Kültürel ve Hukuki Yönleriyle Yaşamın Sonuna İlişkin Kararlar Toplantısı 8 Mayıs 2013**, Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜBAM)), (der. N. Örnek Büken, A. Aslıpınar), Ankara.

PERSAUD, T. V. N./ **LOUKAS**, Marios/ **TUBBS**, Shane R., **A History of Human Anatomy**, Charles C. Thomas Pub Ltd., Illinois, 2014.

PORTER, Roy, **Kan Revan İçinde Tıbbın Kısa Tarihi**, (çev. G. Koca), Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

PULAŞLI, Hasan, **Şirketler Hukuku**, Karahan Kitabevi, Güncelleştirilmiş 8. Baskı, Adana, 2009.

RIEDERER, Beat, **BUENO-LÓPEZ**, José, “Anatomy, respect for the body and body donation. A guide for good practice”. **European Journal of Anatomy**. Yıl: 2014, Cilt: 18, Sayı: 4, (s. 361-368).

RITZER, George, **Toplumun McDonaldlaştırılması**, (çev. A. E. Pilgir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

ROACH, Mary, **Kaskatı Kadavraların İlginç Hikayesi**. (çev. N. Mavi), Sespa Yayıncılık, İstanbul, 2013.

SERT, Selin, **CİHAN**, Ali Hulki, **Türk Medeni Hukukunda Organ ve Doku Nakline İlişkin Bazı Hukuki Sorunlar Üzerine Bir Deneme**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013.

SEZGİN, Deniz, **Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık Çelişkiler, Alternatifler ve Sağlık İletişimi**, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

TOPRAK, Eren, Kamu İhaleleri Kamu Alımlarının Hukuki, Yönetmel ve Siyasal Boyutu, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.

WILKINSON, Stephen, Bodies for Sale Ethics and Exploitation in the Human Body Trade, Routledge, 2004.

İnternet Kaynakları

3194 Sayılı İmar Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Taslağı, https://mmo.org.tr/sites/default/files/gonderi_dosya_ekleri/551f31854d71378_ek_0.pdf, (erişim tarihi 28.06.2022).

5 yıldır aynı kadavrayla, <https://www.gazetevatan.com/yasam/5-yildir-ayni-kadavrayla-484896>, (erişim tarihi 26.04.2022).

ABD'den 6 kadavra satın aldık, <https://medimagazin.com.tr/hekim/abdden-6-kadavra-satin-aldik-56634>, (erişim tarihi 03.08.2022).

Adli Tıp Kurumu ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2659.pdf>, (erişim tarihi 06.04.2022).

Adli Tıp Kurumu Kanunu Uygulama Yönetmeliği, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatIliski=0&MevzuatKod=7.5.7076&sourceXmlSearch> , (erişim tarihi 08.08.2022).

Ar-Ge ile yapay kadavra, https://www.itohaber.com/haber/teknoloji/215102/arge_ile_yapay_kadavra.html, (erişim tarihi 21.06.2022).

Ata Soyer Tıp Eğitim Sempozyumu Sonuç Bildirgesi, <http://www.ttb.org.tr/images/stories/file/2014/sem.docx> (erişim tarihi 27.08.2021).

Beden bağışi hakkında merak edilenler!, <http://www.haberturk.com/saglik/haber/787580-beden-bagisi-hakkinda-merak-edilenler>, (erişim tarihi 28.08.2021).

Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5013.html> (erişim tarihi 09.03.2022).

Donation of bodies to research, <https://www.meduniwien.ac.at/web/en/health-clinics/outpatient-departments-services/donation-of-bodies-to-research/>, (erişim tarihi 20.04.2022).

Dünyada Kadavra Uygulamasını Bitirecek Sanal Teknoloji İstanbul Tıp Fakültesi'nde, <https://kurumsaliletisim.istanbul.edu.tr/tr/haber/dunyada-kadavra-uygulamasini-bitirecek-sanal-teknoloji-istanbul-tip-fakultesinde-410041007300650068007A004B005A0055006E00760039007900700046006200610041004F003200370077003200>, (erişim tarihi 23.09.2021).

Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdksozluk.com/s/meta/> (erişim tarihi 30.09. 2019).

How much is a body worth?, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/8519611.stm>, (erişim tarihi 09.03.2022).

In the U.S. market for human bodies, almost anyone can dissect and sell the dead, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/usa-bodies-brokers/>, (erişim tarihi 28.01.2022).

İEÜ Kadavra Alımı, <https://www.izto.org.tr/tr/ihale/izmir-ekonomi-universitesi-ihaleleri/ieu-kadavra-alimi>, (erişim tarihi 23.10.2021).

İnsan Cesedi Üzerinde Bilimsel Araştırma Yapılmasına İlişkin Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17727.pdf> (erişim tarihi 06.10.2022).

Kadavra bağışi caiz midir?, <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/38728/kadavra-bagisi-caiz-midir?enc=QisAbR4bAkZg1HIImMxXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d>, (erişim tarihi 27.10.2021).

Kadavra bağışi kampanyası, <http://www.hurriyet.com.tr/kadavra-bagisi-kampanyasi-21766037>, (erişim tarihi 29.08.2021).

Kadavra Bağışi Süreci ve Anatomistin Sorumlulukları, Türk Anatomi ve Klinik Anatomi Derneği Raporu, <http://www.anatomiderneği.org.tr/site/27117/uploads/o/2019/34/60a3c6a7e249762f32bfdfb261ee58ec.pdf>, (erişim tarihi 27.08.2021).

Kadavra İthal Edecek, <http://optisyeninsesi.com/kadavra-ithal-edecek/>, (erişim tarihi 22.09.2021).

Kadavra Temini ve Kursları, <https://novusarge.com/kadavra-temini-ve-kurslari/>, (erişim tarihi 09.03.2022).

Kamu İhale Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4734.pdf>, (erişim tarihi 27.10.2021).

‘Kimsesiz cenaze’ kadavra krizini çözer mi?, <https://www.haberturk.com/polemik/haber/690312-kimsesiz-cenaze-kadavra-krizini-cozer-mi>, (erişim tarihi 09.04.2022).

İstanbul Aydın Üniversitesi Anatomi Maketleri ve Kadavra Alımı İhalesi, <https://www.aydin.edu.tr/tr-tr/ihaleler/Pages/ANATOM%C4%B0-MAKETLER%C4%B0-VE-KADAVRA-ALIMI-%C4%B0HALES%C4%B0.aspx>, (erişim tarihi 23.10.2021).

<https://www.ilan.gov.tr/ilan/621622/ihale-duyurulari/mal-alim-ihaleleri/1-adet-tahnitli-erkek-kadavrasi-alim-ihalesi>, (erişim tarihi 23.10.2021).

<https://www.ilan.gov.tr/ilan/509572/ihale-duyurulari/mal-alim-ihaleleri/kadavra-satin-alinacaktir>, (erişim tarihi 23.10.2021).

Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2238.pdf> (erişim tarihi 08.08.2022).

Ölü beden ticareti: Bağışlanan bedenler nasıl nakde çevrilir?, <https://haber.sol.org.tr/toplum/olu-beden-ticareti-bagislanan-bedenler-nasil-nakde-cevrilir-216015>, (erişim tarihi 06.08.2022).

Ölümsüz Ceset, <https://www.nationalgeographic.com.tr/olumsuz-ceset/>, (erişim tarihi 23.09.2021).

Sanal morgdaki bin ceset teşhis edilmeyi bekliyor, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/sanal-morgdaki-bin-ceset-teshis-edilmeyi-bekliyor-188818>, (erişim tarihi 01.11.2021).

Sahipsiz ve Kimliği Belirsiz Cesetler, <https://vatandas.jandarma.gov.tr/KimligiBelirsizCesetlerInternet#> (erişim tarihi 06.08.2022).

Üniversitede kadavra skandalında yeni gelişme: Nereye satıldığı ortaya çıktı, <https://haber.sol.org.tr/toplum/universitede-kadavra-skandalinda-yeni-gelisme-nereye-satildigi-ortaya-cikti-221586>, (erişim tarihi 07.08.2022).

Sağlık Bakanlığı Ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140118-1.htm>, (erişim tarihi 08.08.2022).

Tıp eğitimi yoğun bakımda: 200 bin doktor hedefi kaliteyi düşürdü, <http://www.medikalakademi.com.tr/tip-egitimi-yogun-bakimda-200-bin-doktor-hedefi-kaliteyi-duesuerdue/>, (erişim tarihi 27.08.2021).

Tıp fakültelerindeki kadavra sorunu çözülüyor, <http://www.hurriyet.com.tr/tip-fakultelerindeki-kadavra-sorunu-cozuluyor-8405845> (erişim tarihi 03.08.2022).

Tıp için kadavra ithalatı, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tip-icin-kadavra-ithalati-735799> , (erişim tarihi 21.03.2022).

Tıp Fakültemizden İki Önemli Gelişme: Kadavra Üzerinde Anatomi Eğitimi ve Deney Hayvanları Laboratuvarı, <https://www.ahievran.edu.tr/arsiv-haberler/6602-tip-fakultemizden-i-ki-onemli-gelisme-kadavra-uzerinde-anatomi-egitimi-ve-deney-hayvanlari-laboratuvari>, (erişim tarihi 21.01.2022).

Türk Tabipleri Birliği Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporu 2010, http://www.ttb.org.tr/kutuphane/mote_2010.pdf, (erişim tarihi 15.08.2022).

Uniform Anatomical Gift Act (UAGA), <https://www.donatelifenw.org/sites/default/files/Uniform%20Anatomical%20Gift%20Act.pdf>, (erişim tarihi 25.08.2022).

Ürperden Öneri, <http://www.hurriyet.com.tr/urperden-oneri-21690774> (erişim tarihi 03.08.2022).

Wem gehört eigentlich ein Toter, https://www.spiegel.de/wirtschaft/service/jura-kurios-wem-gehoert-eigentlich-ein-toter-a-724497.html?fbclid=IwAR0pXqkc5pZLSSm9L2GH5jXG5Qj0_XdAbozrNzS0FqOMth5y8n4YcL1C9rA#ref=rss , (erişim tarihi 09.08.2022).